

Διαμονές Δαιμονίων

Επιμέλεια κειμένου και εικονογράφηση: Τσιλογιάννη Μαρία

Επιβλέποντες: Κοτιώνης Ζήσης
Ωραιόπουλος Φίλιππος

Διαμονές δαιμονίων

Φοιγήτρια : Τσιλογιάννη Μαρία

Επιβλέποντες : Κοτιώνης Ζήσης, Ωραιόπουλος Φίλιππος

Κάποια πειθαρχία με τον πειστικό νόμο του πράττειν κατάφερε να επιβάλλει ένα κανονιστικό μοντέλο ενεργειών που αποσκοπεί στην αιχμαλώτιση των υποκειμένων σε ένα κλειστό προς παρακολούθηση πλέγμα. Το φαίνεσθαι ενός ιδανικού τρόπου ζωής που επιβάλλει το «πίστευε ό,τι βλέπεις» και απορρίπτει καθετί μη ορατό. Οι πλέον απίθανες πρακτικές αποκλείονται ως αδιανόητες εξαιτίας της υποταγής στην τάξη που αρνείται το μη αποδεκτό και επιδιώκει το αναπόφευκτο. Έτσι ο χρήστης υποκύπτει στη θέληση να πιστέψει στην πίστη των άλλων, στην επιβεβλημένη πίστη. Με αυτόν τον τρόπο όμως δε συλλαμβάνεται ούτε η αντικειμενική αλήθεια ούτε το υποκειμενικό βίωμα της πίστης, διότι ο λόγος δεν είναι αρκετός. Το υποκείμενο μετατάσσοντας τον εαυτό του από παθητικό καταναλωτή σε ενεργό παραγωγό χρήσεων κατέχει τη δύναμη να δημιουργήσει τη δική του τροπικότητα τελέσεων. Μέσω αυτής της αυτο-επινοήσεως τρόπων του πράττειν, ο χρήστης μπορεί να αντισταθμίσει τις βουβές επιβεβλημένες μεθόδους που διαμορφώνουν την κοινωνικοπολιτική τάξη πραγμάτων. Ελιγμοί και τακτικές, που λειτουργούν ως ένα είδος εντροπίας, αδράττουν την «ευκαιρία» και αποδρούν από την αιχμαλωσία των κλειστών πλεγμάτων δημιουργώντας ρωγμές μέσα σε αυτά, αναταράσσοντάς τα, καθιστώντας τα, έστω και προσωρινά, ανοιχτά. Νέες τροπικότητες που συναντώνται πρωταρχικά στο πιο άμεσο και οικείο καταφύγιο του χρήστη, στην κοσμική μικρογραφία της κατοικίας. Μέσα σ' αυτήν παρουσιάζονται πρακτικές που εκφράζουν μη-πραγματικότητες, οι οποίες δανείζονται τον πραγματικό τόπο για να δομήσουν τη δική τους σκηνή με όρους φαντασιακούς, να στήσουν το δικό τους παιχνίδι. Η γλώσσα των πρακτικών εκφράζει πολυσύνθετες λογικές, τις οποίες καμία τυποποίηση δεν μπορεί να υποψιαστεί. Εκπροσωπεί απόρθητους από την εξουσία τόπους, ου-τόπους, οι οποίοι παρεμβάλουν στο χώρο τον ξένο και αόρατο χρόνο συμπυκνωμένων ετερογενειών, διαστρεβλώνοντας το νόμο του τόπου και παρουσιάζοντας μέσα στο χώρο την ύπαρξη των υποκειμένων ως πολυδιάστατη, σε επικοινωνία με τον κόσμο. Αυτές οι μη-πραγματικότητες παρουσιάζουν στην ουσία διαφορετικές εν δυνάμει πραγματικότητες, οι οποίες υπάρχουν μεν αλλά δεν έχουν αποκαλυφθεί ακόμα.

Habitation of the genius

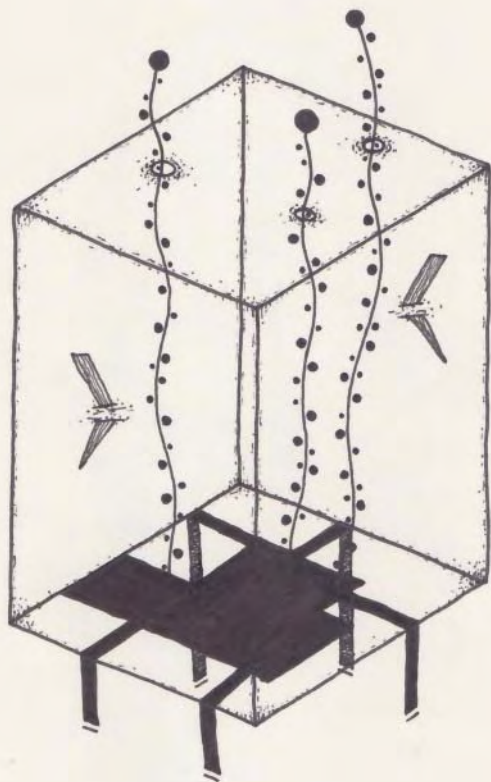
Φοιγήτρια : Τσιλογιάννη Μαρία

Επιβλέποντες : Κοτιώνης Ζήσης, Ωραιόπουλος Φίλιππος

A certain authority using its persuasive law of doing managed to enforce a normative model of actions aiming to the capture of the subject into a closed, under-surveillance system. The image of the ideal way of living that imposes the concept of “believing in whatever you see” and rejects whatever non visible. The most peculiar actions are dismissed as inconceivable according to the submission to the order that denies the unacceptable and seeks the inevitable. Thereby the user succumbs to the will of believing in everybody’s belief, the imposed belief. But in this way neither the objective truth nor the subjective experience of faith are conceived because speech and reasoning are not enough. The subject by redirecting itself from passive consumer to active producer of uses holds the power of creating his own “way of doing”. Through this self-invention of “ways of doing” the user can countervail the incumbent methods that form the sociopolitical order of things. Manoeuvres and tactics that function as an entropy, embrace the opportunity in order to escape from the capture of the closed systems, creating cracks into them, unsettling them and setting them, even temporarily, open. New practices that are firstly encountered into the most immediate and familiar shelter of the person, the cosmic miniature of home. In it we can encounter uses that express non-realities that borrow the real space in order to construct in imaginary terms their own stage, start a play. The language of these practices expresses complex rationalities that can’t be described by any commonality. It represents places, non-places , unconquerable by any authority that embed in space the foreign and invisible time of concentrated heterogeneities, distorting the law of place and embodying in space the existence of the subject as multidimensional, in communication with the universe. These non-realities represent different potential realities that are actually existent but haven’t been revealed yet.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Δράση αντίδρασης	7
Πρακτικές επί σκηνής	13
Πειθήνια όργανα	19
Πραγματικές ου-τοπίες	27
Αφηγήσεις τόπων	35
Ανεπίγνωστη γνώση	41
Άγραφος νόμος	49
Γενέθλιος δαίμονας	55
Εν δυνάμει αταξία	59
Βεβήλωση του αβεβήλωτου	67
Ενεργά κενά	71
Play	75
Απλά ένα παιχνίδι	79
Πολύτροπα τεχνάσματα	83
Θεωρ(ε)ία	87
Εικονική γλώσσα	91
Ναι! Βλακεία	97
Βιβλιογραφία	103

Δράση αντίδρασης

Στις μέρες μας παρατηρείται το μοντέλο μιας εξορθολογισμένης, μαζικής και επεκτατικής παραγωγής, η οποία με τη σειρά της αποσκοπεί στη διαμόρφωση ενός δεύτερου είδους «παραγωγής», της κατανάλωσης. Ονομάζουμε την κατανάλωση ως δεύτερη παραγωγή καθώς τίθεται το ζήτημα του πώς θα χρησιμοποιήσει κανείς τα προϊόντα, τί θα κάνει με αυτά. Καλείται να κινηθεί σιωπηλά αν θέλει να παρακάμψει τους τρόπους μεταχείρισης των προϊόντων που έχει επιβάλλει η κυρίαρχη οικονομική τάξη και έχει ήδη προαποφασίσει πριν ακόμη από το στάδιο της παραγωγής. Είναι διαφορετική η ιδιότητα του κατασκευαστή-παραγωγού και του χρήστη. Ο χρήστης όταν έρθει αντιμέτωπος με το προϊόν θα αυτοκληθεί να μεταμορφώσει τους θεσπισμένους κανόνες σε κανόνες των δικών του ενδιαφερόντων και επιθυμιών. Μπορεί στο πρώιμο στάδιο της παραγωγής να μη φέρει λόγο, αλλά στο στάδιο της κατανάλωσης οφείλει να προσφέρει στον εαυτό του την ευκαιρία που του παρουσιάζεται προκειμένου να αντισταθμίσει τις βουβές επιβεβλημένες μεθόδους που διαμορφώνουν την κοινωνικοπολιτική τάξη πραγμάτων, να ασκήσει την επονομαζόμενη αντιπειθαρχία, όπως σημειώνει ο Michel de

Certeau, μέσω της επινόησης «τρόπων του πράττειν». Καθημερινές δηλαδή διαδικασίες αυτο-επινόησης που «παίζουν με τους μηχανισμούς της πειθαρχίας και συμμορφώνονται με εκείνους μόνο και μόνο για να τους παρακάμψουν και να τους μεταστρέψουν»¹, να επανιδιοποιηθούν το χώρο που οργανώνεται από την κοινωνικοπολιτιστική παραγωγή. Ο χρήστης δύναται να αναπτύξει μία δράση, ίσως και αντίδραση θα λέγαμε (με την έννοια της ανάπτυξης δράσης απέναντι σε μία νομικά και πολιτιστικά θεσμοθετημένη παθητικότητα αποδοχής), ώστε να δημιουργήσει συνδυαστικές πρακτικές χρήσης και κατανάλωσης.

Προκύπτει επομένως το ερώτημα του πώς μπορεί να διανοιχθεί ή έστω να «προσβληθεί» αυτό το κλειστό τετραγωνισμένο σύστημα που έχει επιβληθεί. Η απάντηση, ως μορφή διαφυγής, έγκειται στην εύρεση ελιγμών και περιθωρίων μέσα στον τεχνοκρατικά οικοδομημένο χώρο του λειτουργισμού όπου κυκλοφορούν οι καταναλωτές. Η μεταμόρφωση του παθητικού καταναλωτή σε ενεργό χρήστη μέσω του σχηματισμού απρόβλεπτων τροχιών, δυσανάγνωστων διαδρομών, στοχευμένων στην πρόκληση σύγχυσης της εξουσίας², αποτελεί βασική εν δυνάμει τακτική. Αυτές οι «λοξοδρομήσεις» εξακολουθούν μεν να υπόκεινται σε προδιαγεγραμμένο συντακτικό παραδεδεγμένων γλωσσών, ιχνογραφούν ωστόσο τεχνάσματα ενδιαφερόντων και επιθυμιών που αποδρούν

1. Michel de Certeau, *Επινοώντας την καθημερινή πρακτική*, σελ. 59

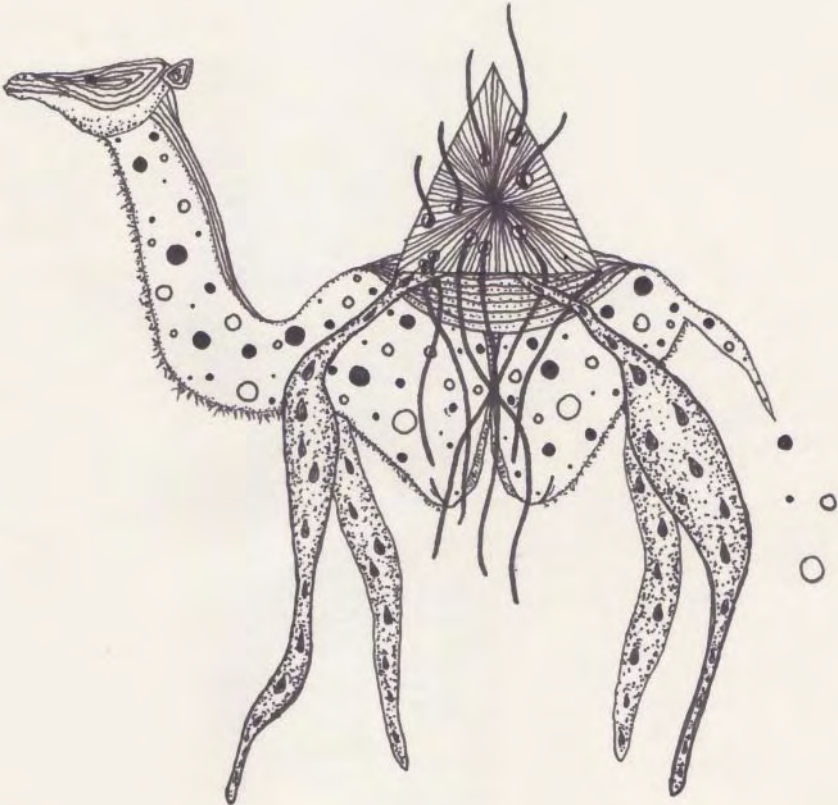
2. Η χρήση της λέξης «εξουσία» στο κείμενο δεν εμπεριέχει τον έντονα σοβαρό τόνο του όρου.

από την αιχμαλωσία των κλειστών πλεγμάτων όπου αυτές αναπτύσσονται. Δημιουργούν ρωγμές στο σύστημα ικανές να μετασχηματιστούν σε τακτικές.

Χαρακτηριστικό της τακτικής είναι η ιδιότητα του «δράτ-τεσθαι» της ευκαιρίας, η επαγρύπνηση να εντοπίσει μέσα στο χρόνο εκείνη τη συνθήκη που θα εκμεταλλευτεί προς όφελός της. Η δύναμη της τακτικής έγκειται στη νίκη του χρόνου επί του τόπου, καθώς δεν έχει το δικό της ιδιότοπο και κινείται διαρκώς στον τόπο του άλλου. Παρεισδύει στον τόπο του άλλου και δημιουργεί μια άτακτη κίνηση δεν σταθεροποιείται ποτέ και μετατρέπεται έτσι το χρήστη σε ένα είδος παρασίτου-μετανάστη που προκαλεί διακυμάνσεις μέσα στο αχανές σύστημα. Μ' αυτόν τον τρόπο της άδραξης της ευκαιρίας ο χρήστης αναστρέφει την εξουσία. Σε αντίθεση με την έντονη κινητικότητα της τακτικής, έρχεται η σταθερότητα της στρατηγικής, κύριο χαρακτηριστικό της οποίας είναι η ιδιοποίηση ενός τόπου και η καθιέρωσή του ως ιδιότοπου. Η στρατηγική οριοθετεί το πεδίο της και οργανώνει αυστηρά τη διαχείριση των σχέσεων μέσα σ' αυτό. Η εξουσία κάνει χρήση της λογικής της στρατηγικής προκειμένου να αιχμαλωτίσει και να διαμορφώσει κανονιστικά το πλαίσιο της. Η μεν στρατηγική διαμορφώνει τύπους τελέσεων στους χώρους που εφαρμόζεται, τους παράγει, τους δομεί σε ένα ελεγχόμενο πλέγμα και τους επιβάλλει, η δε τακτική τείνει να τους αναχρησιμοποιεί, να τους εκτρέψει σε κάτι άλλο. Η τακτική λοιπόν που επινοεί ο χρήστης εισέρχεται στον πειθαρχημένο ιδιότοπο για να τον «βεβηλώσει» μέσω του αιφνιδιασμού, της επιβολής του χρόνου στον τόπο. Ο

χρήστης έτσι προασπίζει την ατομικότητά του με την εμφώλευση της επινοητικότητάς του στις ρωγμές, στα διάκενα που εντοπίζει και εκμεταλλεύεται μέσα στη δομή της «αντικειμενικά» οργανωμένης πειθαρχίας. Στριμωγμένος στο αχανές ελεγκτικό πλαίσιο βρίσκει τρόπους να αναπνεύσει, σιαρώνει τεχνάσματα ώστε να το ξεγελάσει και να το παραπλανήσει, να το αναχρησιμοποιήσει με την επινόηση νέων καθημερινών πρακτικών. Είναι αυτός ο χρήστης που ξεφεύγει από την εικόνα του «συνηθισμένου ανθρώπου», αυτού που είναι εγκλωβισμένος στην κοινή μοίρα, που αναγκάζεται να εξαπατάται και να μοχθεί μέσα στον κόσμο της φενάκης. Η νέα μορφή του συνηθισμένου ανθρώπου, για την οποία μιλάμε, είναι αυτή του καθημερινού ανθρώπου που μετατρέπεται σε δημιουργός, «αφηγητής». Μέσω του επαναστοχασμού και της αυτο-επινόησης ιδρύει τις δικές του πρακτικές ελιγμούς. Επανιδιοποιείται και παρεμβαίνει στους υπάρχοντες θεσμούς. Σχηματίζει μία νέα «λογική της πρακτικής» προς την ίδρυση μίας νέας τάξης πραγμάτων, μίας νέας «αυτο-παραγωγής». Ξεστρατίζει από τον πειθαρχικά διαμορφωμένο τόπο του συνηθισμένου ανθρώπου και την παραδεδεγμένη γλώσσα με την οποία κάθε άλλο παρά ταυτίζεται. Ο συνηθισμένος άνθρωπος γίνεται πλέον ο αφηγητής, ο δημιουργός, γνώστης και οργανωτής του εαυτού του.

ΔΡΑΣΗ ΑΝΤΙΔΡΑΣΗΣ

Πρακτικές επί σκηνης

Πολλές φορές συναντάμε τον όρο «γούστο» όταν υπάρχει η κοινωνική τάση να προσδιοριστεί κάτι μέσα σε ορισμένα πλαίσια. Κατά τον Hans-Georg Gadamer ο όρος γούστο αναφέρεται στην κοινωνική ζωή και υπακούει σε ένα κοινά αποδεκτό κριτήριο περιεχομένου. Με το «καλό» γούστο μία κοινωνική ομάδα ορίζει οτιδήποτε θεωρεί έγκυρο μέσα στο πεδίο της, για την ακρίβεια οτιδήποτε αναγνωρίζει και καταχωρεί ως αποδεκτό μέσα στο σύστημά της. Συνεπώς αυτό το αποδεκτό έχει να κάνει με τις κοινοτυπίες. Η ίδια η κοινωνική ομάδα επιλέγει και αποφασίζει τι θα θεωρήσει άξιο του καλού της γούστου, απορρίπτοντας και θεωρώντας πέραν των προτύπων της εκείνο που δεν υπακούει σ' αυτό. Γι' αυτήν την ομάδα υπάρχει ένας «ιδανικός» τρόπος ζωής με όλες τις ενταγμένες, στο κοινωνικό πλαίσιο που έχει διαμορφώσει, προδιαγραφές. Κατ' αυτόν τον τρόπο οργανώνεται μία εσωτερικότητα της ομάδας επιτυγχάνοντας, σύμφωνα με τα κριτήριά της, μία συν-χρονικότητα και συν-τοπικότητα των μελών, απορρίπτοντας παράλληλα το ατομικό εκείνο ενέργημα που δε συμφωνεί, δε συμβαδίζει με το «καλό» της γούστο. Όπως υποστηρίζει όμως και ο Friedrich Nietzsche

το να διαθέτει κανείς το δικό του μοναδικό γούστο -που τον διακρίνει, τον χαρακτηρίζει και αποτελεί ένδειξη της ταυτότητας του συνόλου του εαυτού του- είναι ανώτερο ακόμα και από την ποιότητα αυτού του γούστου. Όπως στη λογοτεχνία υπάρχουν ποικίλοι τρόποι γραφής, «ύφοι», έτσι μπορούμε να διακρίνουμε και ποικίλα ύφοι του να ζει κανείς, «τρόπους του πράττειν». Οι πολυάριθμοι αυτοί τρόποι, ενταγμένοι αρχικά σε ένα πεδίο που τους ρυθμίζει, μπορούν σε ένα δεύτερο επίπεδο να παρέμβουν στους κανόνες που τους οργανώνουν και να προκαλέσουν διακυμάνσεις προς όφελος της μοναδικότητας του ατόμου. Αυτό το δεύτερο επίπεδο μεταβολών προσφέρει ένα έδαφος για «παιχνίδι», για νέες χρήσεις, ενέργειες, οι οποίες έχουν τη δική τους ξεχωριστή τροπικότητα αποτέλεσμα ενός επαναστοχασμού και μίας νέας επινόησης. Αυτές οι διαφορετικές χρήσεις είναι το ζητούμενο της έρευνας, η τέχνη του καταναλωτή να μην αφομοιώνει απλά ό,τι του παρουσιάζεται, αλλά να παράγει τις δικές του πρακτικές. Οι τέχνες του πράττειν που μελετάμε είναι διαφορετικές από αυτές που βασιλεύουν. Είναι τεχνικές ηθικής αντίστασης των «λιγότερο δυνατών» απέναντι στους «δυνατούς». Είναι μηχανεύματα των χρηστών, τεχνάσματα της «λαϊκής κουλτούρας».

Η παραγωγή επιβάλλει ένα τετραγωνισμένο πλέγμα προϋόντων προς παράδοση στον καταναλωτή συνοδευμένο από ένα τυποποιημένο είδος χρήσης. Ο ιδιαίτερος όμως τρόπος χρήσης του καταναλωτή είναι αυτός που διαφοροποιεί και αλλοιώνει την «ετοιμοπαράδοτη εικόνα». Οι χρήσεις μπορούν να διαγράψουν απροσδιόριστες τροχιές, αποκομμένες

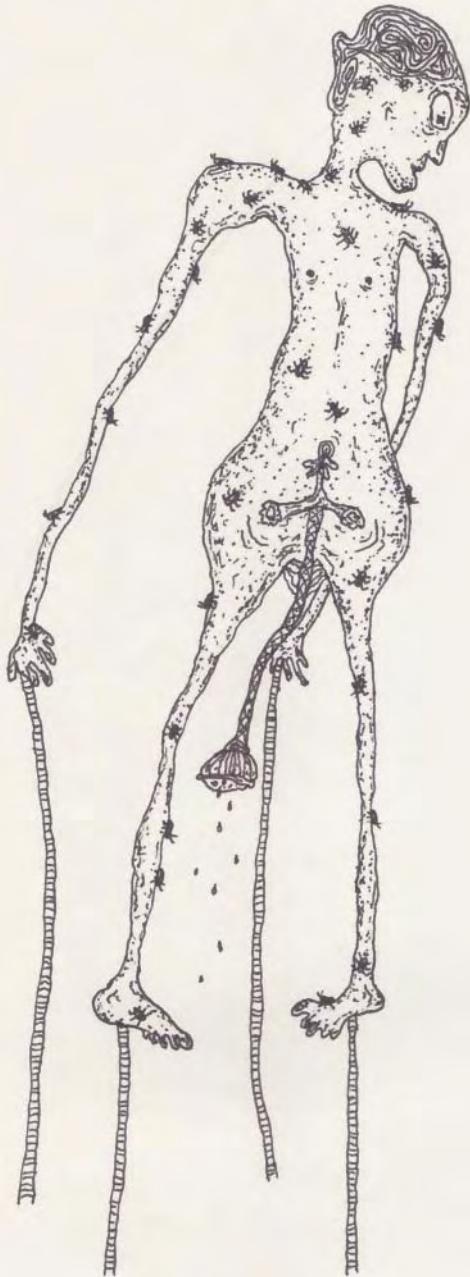
από το προικατασκευασμένο περιβάλλον στο οποίο κινούνται παρεμβαίνουν σ' αυτό, το εκτρέπουν και πλάθουν τη δική τους ιδιο-γλώσσα επιτελεστικότητας. Ευμήχανα τεχνάσματα που ελίσσονται σαν φαντάσματα με τους δικούς τους όρους του πράττειν, μέσα στο δικό τους παιχνίδι. Ένα ευρύ φάσμα πρακτικών, αποτέλεσμα ποικίλων ερμηνειών, ένα αχανές μοτίβο εκφράσεων μέσα σε ένα παραδεδεγμένο σχήμα. Καθημία τακτική είναι αποτέλεσμα της αυτοικατασκευής του ατόμου και ενδεχομένως μίας ομάδας με αρχέγονες δομές. Δομές που δεν έχουν να κάνουν με την εκάστοτε εξουσία, πολιτική ή οικονομική στρατηγική, αλλά αρχετυπικές, βασιζόμενες στην εν γένει συνύπαρξη των υποκειμένων, στην ενδόμυχη επικοινωνία του ατόμου με τον «άλλο», την εξωτερίκευση της εσωτερικότητας ως μέσω επικοινωνίας της ομάδας. Πάνω σ' αυτές τις δομές πατάει λοιπόν και η τέχνη του να σιαρώνει κανείς μηχανεύματα. Αναζητά τις ρωγμές της φαινομενικότητας της εξουσίας προκειμένου να εκφράσει τα πανουργήματα του «αδυνάτου» μέσα στην κατεστημένη από το «δυνατό» τάξη. Δημιουργείται έτσι μία δεύτερη «σκηνή», με όρους φαντασιακούς, εφόσον καμία επιστημονικότητα δεν μπορεί να την περιγράψει και να τη μελετήσει.

«Οι τακτικές μας μάς έρχονται από αλλού, λες και χρειάζεται μια άλλη σκηνή προκειμένου να βρουν ένα χώρο ορατότητας και διασάφησης. Άλλα μέρη μας δίνουν πίσω ό,τι έχει αποκλείσει από το λόγο της η κουλτούρα μας»³.

3. Michel de Certeau, *Επινοώντας την καθημερινή πρακτική*, σελ. 169

Χρειάζονται μια άλλη σκηνή για να εκδηλωθούν. Μία σκηνή που μεσολαβεί στον υπάρχοντα ιδιότοπο της πραγματικότητας, όπου μπορεί να εκφραστεί η αλήθεια μίας άλλης εν δυνάμει πραγματικότητας (μη-πραγματικότητας). Επειδή αυτή η μη-πραγματικότητα, κατ' επέκταση και το παιχνίδι που αυτή διαμορφώνει, δεν κατέχει το δικό της τόπο, εντοπίζει την ιδιαίτερη εκείνη περίπτωση που θα της επιτρέψει να αναδυθεί στη δική της «σκηνή» για να κυριαρχήσει επί του πραγματικού τόπου. Μέσω της άδραξης των ευκαιριών και των υπαρκτών εργαλείων καταφέρει να φτιάξει το δικό της προσωρινό έδαφος. Τα ίδια εργαλεία που χρησιμοποιούνται στο θεσμοθετημένο περιβάλλον στρατηγικών συμβάλλουν και ως μέσο έκφρασης των επινοημένων τακτικών που κατασκευάζονται από την αλήθεια αυτής της παρεμβάλλουσας (μη-) πραγματικότητας. Διαμορφώνεται έτσι μία δευτέρου βαθμού σκηνή που βρίσκει την ευκαιρία να οργανώσει μέσα στις υπάρχουσες συνθήκες τη δική της τροπικότητα, το δικό της χώρο και γλώσσα, το δικό της πλαίσιο ύπαρξης. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μέσα από τον εντοπισμό και την εκμετάλλευση των ευκαιριών και των κενών των κατασκευασμένων κοινωνικών μοντέλων ώστε να επικρατήσει η χρονικότητα επί της τοπικότητας. Επομένως είναι αναγκαία η ύπαρξη μίας άλλης σκηνής για τη διασάφηση και την αντικειμενοποίηση των πρακτικών μίας πραγματικότητας ξένης και ταυτόχρονα αποφασιστικής και πρωτόγονης.

ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙ ΣΚΗΝΗΣ

Πειθήνια όργανα

Στην καθημερινή επιτελεστικότητα βλέπουμε να κυριαρχεί ένας συγκεκριμένος κώδικας του να κάνεις τα πράγματα. Ένα κανονιστικό πρότυπο που ορίζει τα όργανα και το πώς αυτά θα χρησιμοποιηθούν. Σε κάθε εποχή η εκάστοτε εξουσία προσπάθησε να κερδίσει τον έλεγχο της επικοινωνίας με τη χρήση της γλώσσας ως μέσο διάδοσης και προπαγάνδας της δικής της ιδεολογίας, αποσκοπώντας στην επιβολή της εθελούσιας υπακοής. Η χειραφέτηση αυτή της γλώσσας, προσανατολισμένη σε ένα σκοπό άσκησης πειθούς και επιβολής, σηματοδοτεί την εξουδετέρωσή της ως καθαρού μέσου και την υποταγή της βέβηλης δυναμικής της. Όλοι οι «πειστικοί» μηχανισμοί που χρησιμοποιούνται αποβλέπουν στον ίδιο αυτό σκοπό: τον αφανισμό της βεβηλωτικής δύναμης της γλώσσας ως καθαρού μέσου διάνοιξης νέων χρήσεων. Αυτός ο κώδικας που εφαρμόζεται καλουπώνει το άτομο προκειμένου να το μετατρέψει σε δεικτικό του κανόνα, να παράξει ένα αντίγραφο κανονιστικού μοντέλου προς απομίμηση. Αποφασίζει για το πώς θα φορεθούν τα ρούχα, ποιά είναι η κατάλληλη σίτιση και εκπαίδευση, πώς θα ενημερωθεί κανείς από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, σε γενικές

γραμμές πώς θα ζήσει μέσα στο ιδιωτικό της κατοικίας του. Ένας πειθαρχικός μηχανισμός που πλάθει τα υποκείμενα. Αφού τα έχει πείσει θα είναι αυτά που στη συνέχεια θα το αναπαραγάγουν και θα του δώσουν ισχύ και υπόσταση. Έτσι περνάει από γενιά σε γενιά το «καλό είναι να πράξεις ως εξής», μία γνώση του τί και πώς οφείλεις να πράττεις. Η πειθαρχία χρησιμοποιεί το μηχανισμό της παθητικής απομίμησης για να μεταδώσει αυτή τη «γνώση», ωθώντας το χρήστη να απορροφήσει άκριτα το μοντέλο που αυτή του επιβάλλει. Μιλάμε για απομίμηση και όχι μίμηση, γιατί η τελευταία συνδέεται ενεργά με τη γνώση σε αντίθεση με την πρώτη, η οποία πιο πολύ μία άγνοια μεταδίδει παρά γνώση. Για να μιμηθεί κανείς κάτι πρέπει πρώτα να έχει έρθει σε επαφή με αυτό και να το έχει κατανοήσει στην ουσία του, ένα δικαίωμα που εσκεμμένα ίσως στερεί η επιβεβλημένη τάξη πραγμάτων από το άτομο. Η αξιοπιστία του ορθού λόγου κάνει το άτομο να πράξει με ορισμένο τρόπο, γιατί κάποιος του έμαθε να πράττει έτσι. «Ο νόμος του πράττειν» μόνο ως πειστικός μπορεί να επιβληθεί, γι' αυτό και έχει φροντίσει να βρει από νωρίς τα σώματα πάνω στα οποία ασκείται. Και εφόσον έχει καταφέρει να πείσει αυτά τα πρώτα σώματα μιλώντας στο όνομα του πραγματικού, έτσι θα πειστούν από αυτά και τα επόμενα. Δημιουργείται μία λούπα άγνοιας μέσα στην οποία χάνεται το υποκείμενο. Ο νόμος εγγράφεται εξαιτίας όλων όσων έχουν ήδη εγγραφεί και μπορεί να λειτουργήσει μόνο αν έχει ήδη γίνει «αφήγηση» αρθρωμένη στο πραγματικό, αφήγηση που την εξιστορούν σώματα.

Όταν καλούμαστε να πεισθούμε απέναντι σε κάτι η από-

δειξη δεν αποτελεί το μοναδικό εργαλείο, καθώς οι αποδείξεις δεν πείθουν παρά το πνεύμα. Δεν είναι λίγες οι φορές που κινούμαστε «αυτόματα» απέναντι στις περιστάσεις. Η συνήθεια είναι αυτή που προδιαθέτει αυτό το είδος αυτοματισμού του ενεργείν, παρασύρει το πνεύμα δίχως σκέψη, είναι αυτή που μας πείθει. Επίσης η συνήθεια είναι αυτή που μας κατευθύνει από τη στιγμή που το πνεύμα διαπιστώσει μία αλήθεια, έπειτα από λογικές εξηγήσεις, και αφήνεται στην επήρεια αυτής, καθώς δεν είναι δυνατόν να έχουμε πάντα μπροστά μας απόδειξη για το καθετί. Μας ωθεί στη λήψη της απόφασης άσκησης μίας πρακτικής, βασισμένης στη λογική της πρακτικής που αρχικά υιοθετήθηκε και καλλιεργεί την προδιάθεση για τις πρακτικές που θα ακολουθήσουν. Ας σημειωθεί πως η οποιαδήποτε απόφαση καλούμαστε να πάρουμε εξαρτάται τόσο από τις προηγούμενες αποφάσεις μας, όσο και από τις συνθήκες μέσα στις οποίες λαμβάνεται η καθεμία. Εφόσον αυτές οι συνθήκες παραμένουν κατά γενική ομολογία σταθερές μέσα σ' ένα κλειστό εφαρμοσμένο κοινωνικό πράττεσθαι, τότε το υποκείμενο πέφτει σε μία διαρκή λούπα των αποφάσεων που έχει λάβει σε αρχικό κιόμα στάδιο. Είναι οι αποφάσεις που πήρε όταν η επιβεβλημένη αρχή του παρουσίασε ένα κανονιστικό πρότυπο ύπαρξης μέσα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο, για το οποίο του απέδειξε εξαρχής ότι κατά τον ορθολογιστικό τρόπο σκέψης μπορεί να λειτουργήσει αποτελεσματικά. Ένα πρότυπο που δεν χρειάστηκε να αποδείξει εκ νέου εφόσον μετέτρεψε αριστοτεχνικά το βλέπω σε πιστεύω από την πρώτη κιόλας επαφή με το άτομο. Πρόκειται για ένα αφομοιωτικό πλαίσιο,

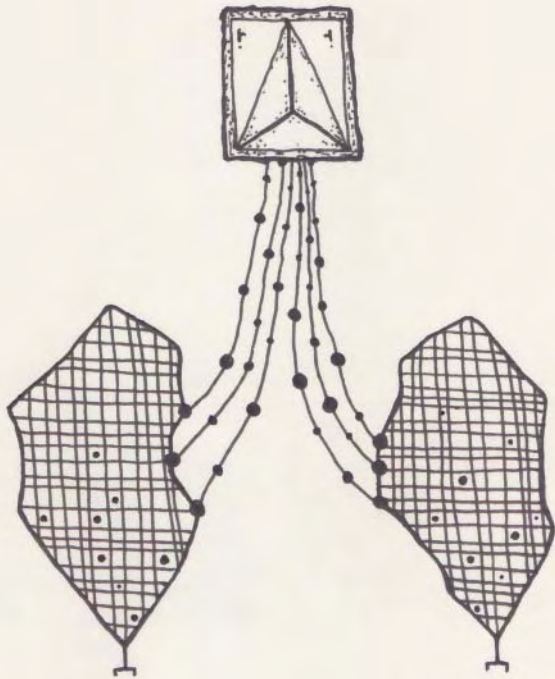
το οποίο παράχθηκε μέσα από μία διαδικασία βέλτιστης πρόσληψης όλων των απαραίτητων φαινομενικά τελέσεων του ατόμου μέσα στην ομάδα, από την οπτική τουλάχιστον της κυρίαρχης τάξης, το οποίο είναι και το ιδανικό για μία «σωστή» λειτουργία της κοινωνικής πλατφόρμας.

Η ιδέα του κανονιστικού προτύπου, του κανόνα, επιτρέπει την πλασματική συμφιλίωση αντιφατικών μεταξύ τους θεωριών της πρακτικής. Μιλάμε για «πλασματική» συμφιλίωση καθώς εδώ τίθεται και το ενδιαφέρον ερώτημα του κατά πόσο και σε ποιά αναλογία τα μέλη μίας κοινωνίας τηρούν αυτό το πρότυπο, κατά πόσο προτιμούν να το ακολουθήσουν. Όταν ένα σύστημα είναι ρητά επιβεβλημένο στην ενεργή πραγματικότητα δεν μπορεί να λειτουργήσει παρά προτιμητικά. Σ' αυτό το σημείο αναφέρουμε το γεγονός ότι οι κανόνες παραπέμπουν σε σχέδια και στρατηγικές πολιτικής και όχι σε κανονικότητες. Σε συνύφανση με την τελευταία παρατήρηση, προστίθεται και το γεγονός ότι ο κανόνας εμπίπτει σε ένα ρητά διατυπωμένο κανονιστικό πρότυπο της κοινωνίας, παράγωγο του ορθολογικού και παραγωγιστικού τρόπου σκέψης αυτής και όχι ως απόρροια του πρακτικού ενεργήματος. Αλλά όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως το άτομο θυματοποιείται και παγιδεύεται συχνά σ' αυτήν την προικατασκευασμένη λούπα εφόσον πείστηκε εξαρχής από τον ισχυρό της λόγο και θεώρησε πως του απέδειξε την ισχύ της.

Κάποιος άλλος ίσως θα πει ότι αυτός είναι και ο μοναδικός τρόπος για να εγγραφείς στο κοινωνικό σώμα, για να αποκτήσεις τη λεγόμενη «κοινωνική ταυτότητα». Γιατί όπως

επιβάλλει η πειθαρχία αυτή είναι που σε προσδιορίζει ως μέλος της κοινωνίας, αυτή σου δίνει το κοινωνικό δικαίωμα του πράττειν υπό ένα όνομα. Αυτό το όνομα κληρονομιά να φτιάξει κανείς και να εξυψώσει στα μάτια της φαινομενικότητας. Το κοινωνικό αυτό γίνεσθαι έρχεται όμως στα πλαίσια ενός παραγωγιστικού προτύπου. Δεν επιτρέπει και πολλά περιθώρια ευελιξίας. Ειδάλλως μπορεί κάποιος να κατηγορηθεί ως ξένο σώμα, αντισυμβατικό και παρασιτικό. Έρχεται λοιπόν το «εγώ» αντιμετώπιζε με το «εμείς» ή μάλλον για να το θέσουμε καλύτερα με το «αυτοί». «Αυτοί έτσι πράττουν σαν ομάδα», άρα έτσι πρέπει κι εγώ αν θέλω να γίνω μέλος της, αν θέλω να αποκτήσω μία κοινωνική ταυτότητα. Είναι πάντα πιο εύκολο να αναπαφθεί κανείς στην πραγματικότητα των άλλων τη στιγμή που μπορούν να εγγυηθούν γι' αυτήν. Όταν το άτομο αδυνατεί να αρθρώσει τη δική του πεποίθηση θα καταφύγει στην πίστη της ομάδας. Έτσι θα πιστέψει ό,τι βλέπει. Πάνω σ' αυτό πατάει η διάσταση της φαινομενικότητας, σ' αυτό που κάνει το χρήστη να πιστέψει οτιδήποτε βλέπει· δε χρειάζεται να πιστέψει σε κάτι μη ορατό. Καλλιεργείται επομένως η εντύπωση ότι πρέπει κανείς να υπηρετεί το «κοινό νόημα» για να τα καταφέρει, για να γίνει αναγνώσιμος από τους άλλους. Το κοινό νόημα που έχει επιβάλλει η εκάστοτε εξουσία και το έχει αναπαράγει τόσο έντονα, έχει κρυφτεί στο προσώπειο αυτού, ώστε στο άκουσμά του και μόνο υποτάσσει τα σώματα. Αν λοιπόν θέλει κανείς να αποκτήσει μία ταυτότητα, ένα όνομα, πρέπει να ενσαρκώσει το νόμο, να τον υπηρετήσει και να κάνει και τον άλλο να το πιστέψει. Πρέπει λοιπόν να

θυσιάζει κανείς το πρόσωπό του στο βωμό των κοινωνικών προτύπων προκειμένου να γίνει «όνομα». Εγκλωβίζεται σ' αυτό το τετραγωνισμένο σύστημα που αν αμφισβητήσει τότε αυτό θα τον τιμωρήσει.

Πραγματικές ου-τοπίες

Ο Michel Foucault θεωρεί πως οι ουτοπίες αποτελούν θέσεις χωρίς πραγματικό τόπο. Η ουτοπία είναι ο μη πραγματικός χώρος που διατηρεί με τον πραγματικό χώρο της κοινωνίας μία άμεση ή αντίστροφη σχέση αναλογίας. Μπορεί να είναι είτε η τελειοποιημένη έκφραση του πραγματικού χώρου είτε η πλήρης αναίρεση αυτού. Σε ότι αφορά την ετεροτοπία χρησιμοποιεί τον όρο για τον προσδιορισμό των διαφορετικών πραγματικοτήτων, οι οποίες τη στιγμή που αντιπροσωπεύουν και αντανακλούν ορισμένες πραγματικές θέσεις της κοινωνίας, τις αναιρούν και τις ανατρέπουν. Η ετεροτοπία είναι ένα είδος διαφορετικού τόπου που βρίσκεται έξω από όλους τους τόπους ακόμη και αν είναι εύκολο να προσδιοριστεί η τοποθεσία του. Ανάμεσα στις δύο (ουτοπία και ετεροτοπία) θεωρεί πως υπάρχει ένα είδος ενδιάμεσης εμπειρίας που μπορούμε πιο εύκολα να αναγνωρίσουμε στο παράδειγμα του καθρέφτη που παραθέτει στο κείμενό του «Περί αλλοτινών χώρων»⁴.

4. Michel Foucault, *Des espaces autres*. Το κείμενο αυτό γράφτηκε στην Τυνησία το 1967 και δημοσιεύθηκε την άνοιξη του 1984.

Στο παρόν κείμενο χρησιμοποιώ τον όρο «ου-τοπία» ως ένα συνδυασμό των όρων ουτοπία και ετεροτοπία του Michel Foucault και των μη-τόπων του Marc Auge στο βαθμό μίας αναλογίας μεταξύ της έλλειψης σταθερού τόπου και του διαφορετικού τόπου ως χώρου κινήσεων και αναδιαμορφώσεων. Μέσω του ου-τόπου εκφράζω τη διαφορετική πραγματικότητα που δεν κατέχει το δικό της ιδιότοπο και δανείζεται τις ασυνέχειες ορισμένων πτυχών του πραγματικού τόπου προκειμένου να εκφραστεί υπό τη μορφή ενός ενεργού χώρου μίας ετερόκλητης πραγματικότητας που εμπεριέχει το συμπυκνωμένο χρόνο. Οι ου-τόποι εκφράζουν ένα μεταλλασσόμενο εύρος σχέσεων του υποκειμένου με τον εαυτό του και τους άλλους, οι σιοπιμότητες των οποίων δε συναντώνται παρά έμμεσα.

Οι επιστημονικοί θεσμοί του σήμερα έχουν επιφέρει ρήγμα μεταξύ των τεχνητών γλωσσών μίας ρυθμισμένης τελεστικότητας και του πολύγλωσσου κοινωνικού σώματος, παραχωρώντας έτσι στην εξουσία το προβάδισμα να κυριαρχήσει με τις στρατηγικές της επί των κοινωνικών πρακτικών. Προσπαθεί να μεταδώσει μία γνώση τεχνοκρατική εφαρμόζοντας το μοντέλο του ειδήμονα, ο οποίος κατέχει μία ειδικότητα που του έχει εξασφαλισθεί συνοδευόμενη από το δικαίωμα να εκφέρει μία αυθεντία απέναντι ακόμη και σε ζητήματα ξένα προς την τεχνική του δεξιότητα, υπό τη μορφή μίας γνώσης όχι πλέον φυσικής, αλλά υποταγμένης και διαμορφωμένης από την κοινωνικο-οικονομική τάξη. Το ζήτημα επομένως είναι ο χρήστης να ξεγλιστρήσει από

τη μορφή του ειδήμονα και να διασφαλίσει τη γλώσσα της κοινής σημαίνουσας δραστηριότητας. Να ασκήσει κριτική σ' αυτό το πρότυπο αυθεντίας. Το ζητούμενο δεν είναι να ακυρώσει και να καταργήσει αυτή την επιβεβλημένη γλώσσα, αλλά να τροποποιήσει τη χρήση της, να τη στρέψει στην κατεύθυνση μίας «γλώσσας της πρακτικής» που εκφράζει πολυσύνθετες λογικές, τις οποίες καμία τυποποίηση δεν μπορεί να υποψιαστεί ούτε στο ελάχιστο. Πρόκειται για μία γλώσσα που εκπροσωπεί απόρθητους από την εξουσία τόπους, ου-τόπους, ου-τοπίες. Αυτές οι ου-τοπίες καθώς δεν καταλαμβάνουν δικούς τους τόπους, δανείζονται τον τόπο της εμπειρίας για να εκφραστούν. Δημιουργούνται έτσι ου-τοπικοί χώροι μέσα στον τόπο του πραγματικού⁵, οι οποίοι συνδέονται πάντα με όλους τους πραγματικούς τόπους και μπορούν ωστόσο να τους αναιρέσουν. Όπως υποστηρίζει ο Marc Augé, ο τόπος και ο μη-τόπος μοιάζουν με δύο αντιθετικές πολικότητες: ο πρώτος δε διαγράφεται ποτέ εξ' ολοκλήρου ενώ ο δεύτερος δεν ολοκληρώνεται ποτέ πλήρως. Ο μη-τόπος ωστόσο συγκεντρώνει στο εσωτερικό του το σύνολο του χρόνου σε αντίθεση με τη στατικότητα που παρουσιάζει ο τόπος. Επίσης ο Gaston Bachelard παρουσιάζει το χώρο όπου ζούμε όχι ως άδειο και κενό, αλλά ως ένα χώρο χρωματισμένο από ποικίλα εγγενή χαρακτηριστικά, πάθη και όνειρα, κυριευμένο από τη φαντασία του ονειροπόλου. Η ου-τοπία, το μη-πραγματικό παρουσιάζει μία διαφορετική πραγματικότητα με τη δική της αλήθεια,

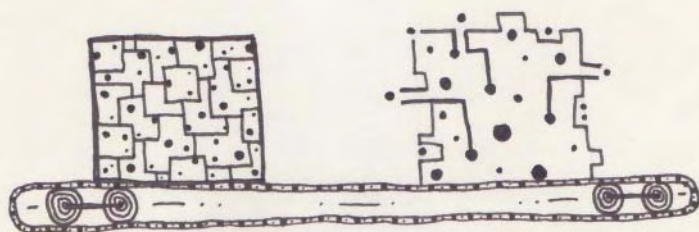
5. Πραγματικού εννοώντας τον κοινωνικοπολιτικά κατοχυρωμένο τόπο.

μία εν δυνάμει πραγματικότητα, η οποία υπάρχει αλλά δεν έχει αποκαλυφθεί ακόμη. Ζει στη σιά του πραγματικού επαγρυπνώντας της ευκαιρίας να παρουσιαστεί εκείνο το κενό, η ρωγμή που θα της επιτρέψει να αναδυθεί στην επιφάνεια έστω και στιγμιαία. Μία τέτοια μη-πραγματικότητα (μία άλλη πραγματικότητα) διαμορφώνει το δικό της θεωρητικό και τελεστικό πλαίσιο, διαφορετικό από αυτό μέσα στο οποίο κρύβεται. Το ου-τοπικό θεσμικό πλαίσιο αρνείται να υπακούσει το αντίστοιχο πραγματικό που εκφράζεται στη φαινομενικότητα, ενυπάρχει όμως αναγκαστικά μέσα σ' αυτό, παρεμβαίνοντας ενίοτε, επειδή δεν έχει καταφέρει ακόμη να αναπτύξει το δικό του θεωρητικό λόγο και ιδιότοπο. Κινείται μέσω ελιγμών στο «δανεικό» τόπο του πραγματικού. Λειτουργεί ως αντιπειθαρχία (και άρα ως μειοψηφία) απέναντι στη νομικά και τεχνοκρατικά θεσπισμένη εξουσία του πραγματικού. Τα κενά, οι ρωγμές που του παρουσιάζονται ως ευκαιρίες αιφνιδιασμού είναι κατά κάποιον τρόπο και τα σημεία αμφισβήτησης του πειθαρχικού συστήματος. Το μη-πραγματικό φέρει τη δική του καθαρή αλήθεια ικανή να διχογνωμήσει την «πραγματική αλήθεια». Είναι ίσως αυτή η σύγκρουση με την επιβεβλημένη αλήθεια που παρεμποδίζει τη συνολική ανάδυση της εικόνας του ου-τοπικού, που το αναγκάζει να βρίσκει τρόπους διαφυγής και εξωτερίευσης μέσα από τα ψεγάδια του παραδεδεγμένου, είτε μέσα από τα στοιχεία εκείνα που η εξουσία υποτίμησε ή αμέλησε να κυριαρχήσει. Όλες οι αλήθειες αποτελούν εν δυνάμει αλήθειες, οι οποίες μέχρι στιγμής δεν έχουν θεσπίσει τον ίδιο-λόγο και τον ίδιο-τόπο τους προκειμένου να αναδυθούν. Δεν

έχουν βρει εκείνο το λόγο που είναι ικανός να περιγράψει το σύνολο της ύπαρξής τους. Οι ου-τόποι προσφέρουν επίσης μία σχετική ανωνυμία στο υποκείμενο, η οποία συνοδεύεται από μία «προσωρινή» ταυτότητα -διαφορετική της κοινωνικής ταυτότητας που έχει ήδη επωμιστεί και επιβεβαιώσει το υποκείμενο- και η οποία μπορεί να μεταφραστεί σε ένα είδος απελευθέρωσής του. Το άτομο εισερχόμενο στη διάσταση του ου-τόπου ανακουφίζεται από εκείνους τους παράγοντες που προκαθορίζουν τη θέση του στον καθημερινό πραγματικό τόπο. Αποστασιοποιείται προσωρινά μέσα στο χώρο της στιγμής, ικανό να χάσει την ονομαστική του ταυτότητα και να μεταβεί στην ενεργή ευχαρίστηση ενός υποδουμένου ρόλου. Είναι ένας ρόλος που το φέρνει αντιμέτωπο με την αλήθεια του δικού του εαυτού. Όπως σημειώνει ο Marc Augé, το μόνο πρόσωπο που βλέπει, η μόνη φωνή που ακούει μέσα στο σιωπηλό διάλογο με το περιβάλλον είναι η δική του. Ο «ατόικος» του μη-τόπου βιώνει την ταυτόχρονη εμπειρία ενός αέναου παρόντος της στιγμής και μίας συνάντησης με την ολότητα του εαυτού του ως έκφρασης του συνόλου εμπειριών του παρελθόντος. Οι ου-τοπίες φιλοτεχνούν λοιπόν τόπους ακυρίευτους που κινούνται παράλληλα των κυριευμένων. Πρόκειται για τόπους (ου-τόπους) που αντιστέκονται στην αφομοίωση του πραγματισμού, που ξεγλιστρούν και τον ξεγελούν, τόπους αντιπειθαρχικούς που εφευρίσκουν τρόπους να ελίσσονται και να παρακάμπτον, παρόλο που στο βλέμμα της φαινομενικότητας δείχνουν να υποτάσσονται. Ποικίλοι τρόποι για να παίζεις, να μπαίζεις τον άλλο, το χώρο που θεσπίζεται από άλλους. Τρόποι που επινοούνται

από την αντιστεκόμενη δραστηριότητα ομάδων, οι οποίες μην έχοντας έναν δικό τους τόπο οφείλουν να τα βγάλουν πέρα σε ένα δίκτυο κατεστημένων δυνάμεων και παραστάσεων. Ευμήχανες κινήσεις μεταστροφής και παράκαμψης των κανόνων ενός καταναγκαστικού χώρου. Στη σημερινή απτή πραγματικότητα, τόποι και χώροι, τόποι και μη-τόποι εμπλέκονται μεταξύ τους. Η πιθανότητα ύπαρξης ενός μη-τόπου δεν εκλείπει από κανένα τόπο. Οι ου-τόποι λειτουργούν ως ένα είδος τεράστιας παρένθεσης που καθημερινά δέχεται ένα διαρκώς αυξανόμενο αριθμό υποκειμένων.

ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΕΣ ΟΥΤΟΠΙΕΣ

Αφηγήσεις τόπων

Για τον Michel de Certeau «τόπος είναι η τάξη σύμφωνα με την οποία κατανέμονται τα στοιχεία στο πλαίσιο σχέσεων συνύπαρξης»⁶. Η έννοια του τόπου λοιπόν σύμφωνα με αυτήν τη θεώρηση συνδέεται με την έννοια της σταθερότητας και του «ιδίου». Μέσα σε ένα τόπο κάθε πράγμα κατέχει τη δική του διακριτή και ίδια θέση που το προσδιορίζει. Αντίστοιχα ο Michel de Certeau υποστηρίζει πως χώρος υπάρχει όταν λάβουμε υπόψη διανύσματα διεύθυνσης, ποσά ταχύτητας και τη μεταβλητή του χρόνου. Ο χώρος λαμβάνει τη μορφή σχέσεων θέσης και αποτελεί τη διασταύρωση κινητών πραγμάτων. Από αυτήν την οπτική ο χώρος συνδέεται με τις ενέργειες, τις τελέσεις που πραγματοποιούνται μέσα σ' αυτόν και τον καθορίζουν. Πρόκειται λοιπόν για ένα χώρο κινήσεων, ο οποίος κατεξοχήν εκφράζει μία γενικότερη όψη του αφηρημένου, σε αντίθεση με τη μονοσημία και τη σταθερότητα του τόπου. Στο χώρο συναντάμε την ενέργεια, ενώ στον τόπο την κατάσταση, τη συνθήκη των πραγμάτων. Στο χώρο ενδέχεται να συναντήσουμε και συγκρουσιακά

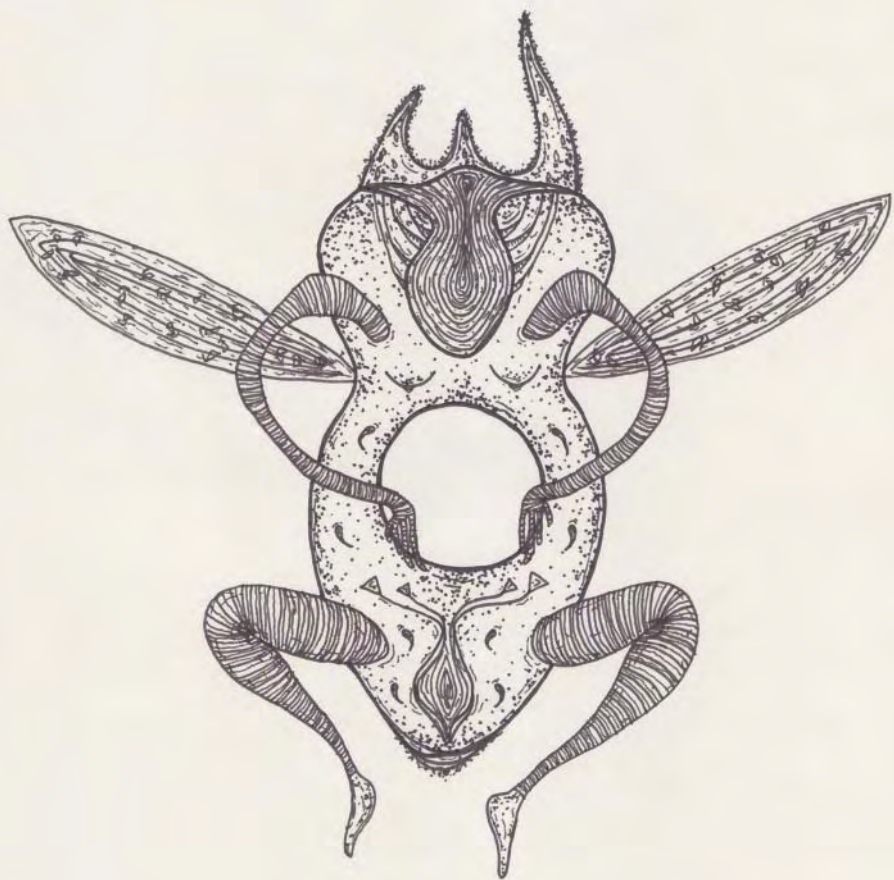
6. Michel de Certeau, *Επινοώντας την καθημερινή πρακτική*, σελ. 286.

προγράμματα, λόγω της πολλαπλότητας των κινήσεων σε αντίστιξη με τη συμβατικότητα των σχέσεων που χαρακτηρίζει τον τόπο. Στον τόπο καθετί έχει τη δική του ορισμένη θέση ενώ στο χώρο, καθώς είναι συνυφασμένος με το στοιχείο του χρόνου και της κινητικότητας, μία θέση μπορεί να καταληφθεί από πολλές διαφορετικές τελέσεις, παράγοντας ενίοτε συγκρουσιακά μοντέλα. Θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για μία διάκριση μεταξύ «γεωμετρικού» χώρου (τόπου) και «ανθρωπολογικού» χώρου (τόπου στην πρακτική του χρήση), όπως σημειώνει ο Maurice Merleau-Ponty. Στον ανθρωπολογικό χώρο συναντάται μία οπτική του «εκτός» από τον τόπο, δηλαδή όλα αυτά που πιθανότατα μπορούν να συμβούν και ο τόπος με τη μονοσημία του έχει αποκλείσει. Μέσα στο χώρο συναντάται η ύπαρξη του υποκειμένου ως πολυδιάστατη, σε επικοινωνία με τον κόσμο. Παρατηρούνται πολύμορφες ενέργειες διαμορφωμένες από ποικίλες εμπειρίες. Οι εμπειρίες έχουν τη δύναμη να διαμορφώσουν χώρους. Στον τόπο συναντάμε μία τάξη πραγμάτων καθορισμένων σχέσεων επικοινωνίας, τη στιγμή που στο χώρο παρατηρούμε πολυσήμαντες τελέσεις και συνεπώς διαρκώς μεταβαλλόμενες σχέσεις, σχέσεις ενεργά μεταλλασσόμενες και όχι στατικές. Οποιαδήποτε σχέση χαράσσεται στο χώρο, φέροντας στο εσωτερικό της τη χρονικότητα της εμπειρίας, αποτυπώνεται και στο χρόνο. Ακόμη και οι απλούστερες μορφές χώρων αποκτούν σημαίνουσα υπόσταση μόνο μέσα και μέσω του χρόνου. Ο χώρος συνδιαλέγεται με τις εμπειρίες προς τη διαμόρφωση πολύτροπων χώρων τελέσεων. Μέσα στο χώρο τα σταθερά αδρανή αντικείμενα του τόπου αφυπνίζονται

προκειμένου να διαταράξουν τη σταθερότητα. Αυτή η σχέση μετάλλαξης του τόπου σε χώρο, και το αντίστροφο, ίσως είναι πιο εύκολα παρατηρήσιμη στα πλαίσια της αφήγησης όπου βλέπουμε την επιταχυνόμενη διαδοχικότητα των ενεργειών να πολλαπλασιάζουν χώρους, υπερβαίνοντας την αυστηρή τάξη του ιδίου τόπου. Αντιστρόφως, παρατηρούμε το πέρασ, το «πάγωμα» των τελέσεων να επιφέρει τη σταθεροποίηση ενός χώρου σε τόπο, τη μεταστροφή μίας ενέργειας σε κατάσταση, την επιβολή μίας τάξης. Οι αφηγήσεις δημιουργούν χώρους παιχνιδιών, θέατρα ενεργειών. Παιχνίδια χώρων, τα οποία η αφήγηση οριοθετεί, οργανώνει με την ύπαρξή της και θέτει δυνατή την αλληλενέργεια αυτών. Τα οριοθετεί με άξονα την ελευθερία δημιουργίας που κατέχει, αλλά και με σεβασμό προς την ελευθερία των μεταξύ τους παιχνιδιών, ώστε να μην παραβιάζουν απαλλοτριωτικά το ένα το άλλο. Τους δίνει μορφή για να τα προσφέρει στη συνέχεια στη διάθεση του αναγνώστη. Ανοίγει ένα θέατρο νομιμότητας των ενεργειών, ένα πεδίο αμφιλεγόμενων κοινωνικά πρακτικών. Προπορεύεται τον κοινωνικών πρακτικών προς τη διάνοιξη του πεδίου τους. Είναι η γέφυρα που συνδέει το εντός με το ξένο, με το άλλο. Οριοθετεί, ταυτόχρονα όμως και διανοίγει. Δημιουργεί σύνορα αλλά με όρους διάδρασης ανάμεσα στους χαρακτήρες. Οργανώνει ένα συνδυαστικό σύστημα χώρων προς όφελος της ευγενούς αλληλεπίδρασης των πολύμορφων πρακτικών των χρηστών. Τα όρια που θέτει είναι ταυτόχρονα και τα σημεία συνάντησης, τα περάσματα που καθιστούν επιτεύξιμη την επικοινωνία. Το σύνορο είναι σαν ένα κενό έτοιμο να υποδεχθεί όλες τις πιθανές ανταλλαγές και

συναντήσεις, μετατρέπεται σε ένα «πλήρες» με κατεστημένο τόπο. Το κενό αυτό είναι ταυτόχρονα αντιπαραθετικό αλλά και συνδετικό, περιογή διάβασης ετεροτήτων, συνάρθρωσης του εντός και του έξω, του οικείου και του ξένου.

ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ ΤΟΠΩΝ

Ανεπίγνωστη γνώση

Κάθε τέχνη έχει τη θεωρησιακή και την πρακτική της πλευρά. Η θεωρησιακή είναι η ανενεργή γνώση των κανόνων και η πρακτική είναι η εφαρμογή αυτών, παρακάμπτοντας το στάδιο του στοχασμού. Ο φωτισμένος λόγος είναι κάτι που λείπει από την τέχνη, καθώς η τελευταία ενεργεί έξω από αυτόν. Λόγω της πολυπλοκότητας όμως της γνώσης της τέχνης, της τεχνογνωσίας, η τέχνη αποκτά το προβάδισμα έναντι του επιστημονικού λόγου. Η γλώσσα της τέχνης είναι ξένη προς τη γλώσσα της επιστήμης. Η τέχνη του πράττειν λόγω της πολυμορφίας της και της αδυναμίας να βρεθεί ο κατάλληλος λόγος που θα την περιλάβει στο σύνολό της, στερείται του ιδίου λόγου, διαθέτει όμως μία ιδιαίτερη κρυφή γνώση που υπερβαίνει αυτήν της επιστήμης. Το γεγονός και μόνο ότι δεν μπορεί να «λεχθεί» υποδηλώνει το μεγαλείο που εκπροσωπεί. Για να την κατακτήσει κανείς πρέπει να καταπιαστεί μ' αυτήν, πρέπει να την ασκήσει. Μπορεί να είναι στερημένη ομιλούσας γλώσσας και συνείδησης, ακόμα ακαλλιέργητη, αλλά ήδη πολύγνωρη όπως υποστηρίζει και ο Michel de Certeau. Κανένας λόγος δεν μπορεί να ανταποκριθεί με επάρκεια στη δράση, στο ενέργημα. «Δεν υπάρχει

ούτε μία τέχνη όπου τα πάντα να έχουν διέλθει από το στοχασμό», σημειώνει ο Emile Durkheim⁷. Η γνώση του πράττειν είναι μία γνώση που δε γνωρίζει στην ουσία πως είναι γνώση, είναι ένα «γνωσιακό πράττειν», το οποίο δε συνοδεύεται από αυτοσυνειδησία. Όντας μεταξύ πρακτικής και θεωρίας, αποτραβηγμένη και αρχέγονη γνώση, ανάλογη αυτής της μυθολογίας και των παραμυθιών. Τα υποκείμενα μαρτυρούν με τα ενεργήματά τους την ύπαρξη αυτής της μη στοχασίμης γνώσης, χωρίς να μπορούν να την ιδιοποιηθούν. Είναι μία ανώνυμη γνώση που ούτε ο ερμηνευτής μπορεί να την παραθέσει· δεν ανήκει σε κανέναν. Στην περίπτωση της, το ασυνείδητο είναι αυτό που γνωρίζει, άρα είναι μία γνώση ασυνείδητη. Οι πρακτικές την ξέρουν με έναν περιεργό τρόπο του «από κάπου την ξέρουν». Μόνο θραύσματα αυτής μπορούν αν εμφανιστούν στη συνείδηση και ποτέ ολοκληρωμένη. Το ανεπίγνωστο και το άγνωστο του συνειδητού είναι η ανοίκεια γλώσσα αυτής της γνώσης. Όντας πρωτόγονη, προπορεύεται του φωτισμένου ορθού λόγου, της επιστημονικότητας. Γίνεται νόηση του υποκειμένου και αδυνατεί να προσδιοριστεί. Μόλις το δρων υποκείμενο στοχαστεί πάνω στην πρακτική του και αποκτήσει μία θεωρητική θέση τότε χάνει τη δυνατότητα να εκφράσει την αλήθεια της πρακτικής του και την πρακτική σχέση απέναντι σ' αυτήν. Με την υιοθέτηση θεωρητικής σκοπιάς χάνεται πλέον η σκοπιά της δράσης, καθώς το υποκείμενο αποπειράται να εξηγήσει την πρακτική του με όρους μίας «θεωρίας της πρακτικής»,

7. Michel de Certeau, *Επινοώντας την καθημερινή πρακτική*, σελ. 202

η οποία συναντά το νομικό και ηθικό νομιμισμό. Μέσα από τα λεγόμενα χάνεται η αλήθεια της πρώτης εμπειρίας. Η αναστοχαστική επιστροφή στην ίδια την πράξη και η αναπεριγραφή αυτής με όρους θεωρητικούς στερείται της πρωταρχικής εμπειρίας, του χρόνου και των συνθηκών μέσα στις οποίες παράχθηκε. Μόνο πραγματώνοντάς την μπορεί να γίνει κατανοητή. Η γνώση αυτή λοιπόν δεν μπορεί παρά να βρίσκει μορφή έκφρασης στην πράξη. Ο Immanuel Kant αναγνωρίζει αυτήν την τέχνη ως μία τέχνη του λέγειν όπου ασκείται η τέχνη του πράττειν και κατ' επέκταση η τέχνη του σκέπτεσθαι. Είναι ταυτόχρονα η πρακτική και η θεωρία της, η αφήγησή της.

Υπάρχει ένα τεράστιο απόθεμα τεχνών και επιτηδευμάτων που δεν μπορούν ακόμα να λεχθούν στα πλαίσια μίας επιστήμης, αλλά μπορούν δειλιά να εισαχθούν στην κοινή γλώσσα με μία περιγραφή, μία περιγραφή «ιστοριών» που κατακλύζουν την καθημερινότητα. Μπορεί να στερούνται νομιμότητας έναντι μίας παραγωγιστικής ορθολογικότητας, καταλαμβάνουν εντούτοις μία προνομιακή θέση στις αφηγήσεις, χαρίζουν πολύτιμο υλικό στην αφηγηματικότητα. Ο τεχνολογικός άνθρωπος, ο μηχανιστής μπορεί να κατέχει το «savoir», αλλά το «faire» σίγουρα κερδίζεται από τον άνθρωπο που ασκεί την τέχνη του πράττειν και μ' αυτήν δίνει τροφή στη λογοτεχνία. Η λογοτεχνία μεταβάλλεται σε θεματολόγιο των πρακτικών, προσφέρει έναν τόπο να περιγραφούν, να λεχθούν μέσω του τόπου του κειμένου, της αφήγησης. Η αφηγηματοποίηση των πρακτικών είναι ένας κειμενικός τρόπος του πράττειν. Με την αφήγηση ο σκοπός

δεν είναι να περιγραφεί όσο το δυνατόν λεπτομερέστερα και με απόλυτη πιστότητα η καθημερινή πραγματικότητα, αλλά να σκιαγραφηθεί μία νέα πραγματικότητα (μη-πραγματικότητα), να κατασκευαστεί ένας τόπος ιστοριών, μυθολογίας. Αυτό που θέλει να εκφράσει η αφήγηση είναι το πώς ασκείται κάτι παρά το τί δείχνει. Την ίδια στιγμή που η αφήγηση μιλάει και εκφράζει ένα ενέργημα εκτελεί και ένα άλλο βάζοντας τον αναγνώστη στη θέση του ερμηνευτή. Τον καλεί να εισέλθει σε μία διαδικασία αποκωδικοποίησης, ερμηνευσης και κατανόησης, τον εισάγει στην ιστορία και αντιμεταθέτει το ρόλο του ήρωα της αφήγησης με αυτόν του αναγνώστη. Είναι η τέχνη του ταυτόχρονου λέγειν και πράττειν. Ξεφεύγει από το «αναγκασίο να ξέρεις» και πλανάται στο «ύφος του να πράττεις». Είναι μία τέχνη μεταμφιεζόμενη που ζει φαινομενικά στη σκιά της οργανωμένης τάξης και της πολυμάθειας, όντας όμως στην ουσία η δύναμη που κατέχει τη δεξιότητα να εμπαιξεί το «άλλο» και να αυτο-επινοεί τρόπους προκειμένου να λοξοδρομήσει της ευθείας στρατηγικής.

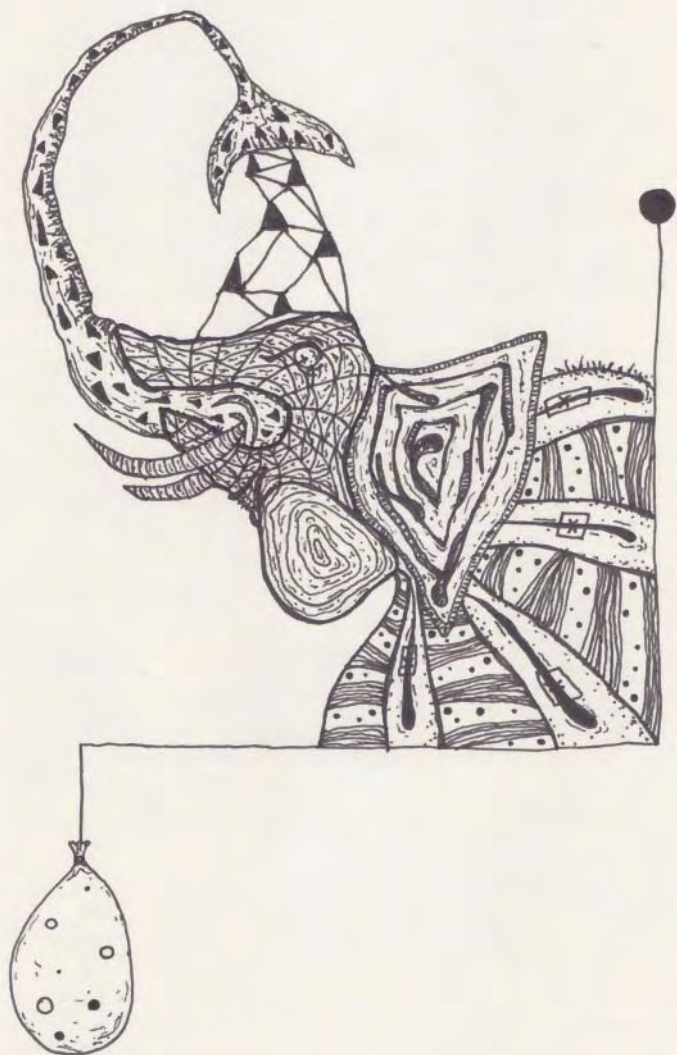
Η γνώση του πράττειν στηρίζεται και θεμελιώνεται στη διάρκειά της, στη συλλογή και επισύναψη των επιμέρους γνώσεων και εμπειριών. Συντίθεται από πολλές στιγμές και ετερογενή συμβάντα· φέρει μέσα της το χρόνο. Και ποιά άλλη γνώση θα μπορούσε να είναι αυτή που φέρει μέσα της το χρόνο πέραν της μνήμης; Η μνήμη λοιπόν είναι αυτή η ιδιαίτερη μορφή γνώσης, της οποίας η μοναδικότητα διαμορφώνεται από τις μικρές στιγμιαίες παρούσες και παρελθοντικές γνώσεις, τροφή για τις μελλοντικές. Αυτές οι

υπο-γνώσεις πηγάζουν από τις εμπειρίες που έχει συλλέξει το άτομο μέσα στη διάρκεια του χρόνου, οι οποίες και συνθέτουν την ταυτότητά του στο παρόν. Είναι μία συλλογή εμπειριών του παρελθόντος που υποδεικνύουν τον τρόπο του μέλλοντος. Οι πρακτικές του χρήστη μορφοποιούν τη συσσωρευμένη γνώση των εμπειριών. Η αλήθεια που κρύβεται σε κάθε αυτο-επινοημένη πρακτική αναγνωρίζεται και συγχρόνως μεταδίδεται μέσω της ιστορικής συνείδησης του ατόμου. Κάτι που ανήκει στην ιστορία (στο σύνολο αυτής και στη σύνδεσή της με τον κόσμο) ανήκει ταυτόχρονα και στην εμπειρία, στο μεμονωμένο συμβάν (ως κομμάτι και έκφραση του συνόλου, του όλου). Όπως υποστηρίζει και ο Hans-Georg Gadamer πρόκειται για την κατανόηση του όλου μέσω των μερών και των μερών μέσω του όλου, αναπόσπαστα το ένα από το άλλο, το ένα εμπεριέχει το άλλο. Από τη σκοπιά της ιστορικότητας των υποκειμένων, γίνεται κάτι κατανοητό από τις διαφορετικές ατομικές ενότητες μέσω της κοινής ιστορικής συνείδησης που τις ενώνει. Οι ατομικότητες, συνεπώς και οι πρακτικές τους, επικοινωνούν και κατανοούν η μία την άλλη μέσω της κοινής ιστορικής συνείδησης. Επιστρέφοντας τώρα στη μνήμη, ως έκφραση της ιστορικότητας του ατόμου, παρατηρούμε ότι είναι μία γνώση κρυμμένη, η οποία ενεργοποιείται καταλλήλως μπροστά στην παρουσία της ευκαιρίας, με έναν τρόπο αφηνδιαστικό στη ροή της καθημερινότητας. Μέσα σε μία χρονική στιγμή αποκαλύπτει όλη τη «διάρκειά» της. Κατέχει τη δύναμη να καταστήσει σύγχρονες – ομόχρονες ποικίλες χρονικές στιγμές, συμβάντα που πρωτογενώς ανήκαν σε διαφορετικούς

χρόνους. Μεταφέρει το χρόνο μέσα στο χώρο μέσω της ευκαιρίας. Με την εμφάνισή της η ευκαιρία διαστρέφει την ακολουθία των στοιχείων στην οποία εγγράφεται. Παρεμβάλλει στο χώρο τον «ξένο» και «αόρατο» χρόνο, ένα χρόνο συμπυκνωμένων ετερογενειών. Η σημειακή αυτή δράση της κρυμμένης κατά τα άλλα μνήμης επιφέρει το στοιχείο της μεταβλητότητας, της χωρικής μεταμόρφωσης, διαστρεβλώνοντας το νόμο του τόπου. Η συμπυκνωμένη μνήμη εμφανίζεται διά αιφνιδιασμού και τροποποιεί την τοπική τάξη πραγμάτων. Η ευκαιρία, όπως έχει αναφερθεί και σε προηγούμενα σημεία της έρευνας, είναι κάτι που δεν καλλιεργείται, αλλά εμφανίζεται από εξωτερικές περιστάσεις και ο χρήστης απλά αποφασίζει να την αρπάξει ή όχι. Συνεπώς η μνήμη κινητοποιείται σε σχέση με ό,τι συμβαίνει στο παρόν, ικανή να αναγνωρίσει το αιφνίδιο εκείνο στοιχείο που μπορεί να μεταστρέψει σε ευκαιρία. Η μνήμη δεν έχει τόπο, γι' αυτό και δανείζεται τον τόπο του άλλου, των περιστάσεων που της δίνουν τη δυνατότητα να εκφραστεί και την εμφωλεύουν στη γραμμική ροή των πραγμάτων. Χαρακτηριστικό της φύσης της είναι να επιβιώνει ως μεταθέσιμη. Κινούμενη ανήσυχα παρεμβαίνει και παράλληλα μεταλλάσσεται, αυτο-αλλοιώνεται διαρκώς, καθώς το περιεχόμενό της δεν παραμένει ποτέ σταθερό. Διαμορφώνει το υλικό της εμπλουτίζοντάς το, είτε αναδιατάσσοντας είτε αφαιρώντας κομμάτια του. Μπορεί να αλλοιώνεται από τη συγκυρία, το συμβάν που την αφύπνισε αρχικά και η ίδια με τη σειρά της να αλλοιώνει το περιεχόμενό της πριν κρυφτεί εκ νέου. Απαραίτητη προϋπόθεση εξάλλου για να συγκρατήσει το υλικό της και

ΑΝΕΠΙΓΝΩΣΤΗ ΓΝΩΣΗ

να το επανεμφανίσει, είναι πρώτα να εξαφανιστεί.

Άγραφος νόμος

Ο αντικειμενισμός ξεχνά να λάβει υπόψη του αυτό που προκύπτει από την πρωτογενή εμπειρία, το οποίο είναι ταυτόχρονα και προϋπόθεση των διαδικασιών εξαντικειμενίκευσης. Ο αντικειμενισμός εκείνος που στοχεύει στην επισήμανση αντικειμενικών κανονικοτήτων (δομές, νόμοι, κτλ.) δημιουργεί μία ασυνέχεια ανάμεσα στη θεωρητική και την πρακτική σκέψη. Τα δρώντα υποκείμενα προκειμένου να έχουν πρόσβαση στην άμεση κατανόηση θα πρέπει να είναι αντικειμενικώς συντονισμένα στο ίδιο σύστημα σταθερών σχέσεων. Προκύπτει επομένως η προβληματική του να παραχθεί μία γνήσια περιγραφή της λογικής της πρακτικής απαλλαγμένης από τη θεωρητική αντικειμενική σκοπιά που η κοινωνική επιστήμη έχει επιβάλλει απέναντι στο όποιο παρατηρήσιμο. Όχι πλέον μία αντικειμενική σκοπιά αλλά μία προοπτική σκοπιάς, μία προοπτική γνώση είναι αυτή που θα συμβάλλει στην κατανόηση και κατά συνέπεια εξαντικειμενίκευση της εμπειρίας, της πρακτικής. Η δυνατότητα υιοθέτησης πολλαπλών κριτικών οπτικών απέναντι σ' αυτό που είναι προς παρατήρηση, είναι αυτή που θα εισάγει και την «αντικειμενικότητα» αυτού του πράγματος. Η τήρηση

μίας σχέσης αντικειμενικής, σύμφωνα με τα κανονιστικά πρότυπα, η οποία συνάδει με την απόσταση και την εξωτερικότητα, έρχεται σε σύγκρουση με την πρακτική θέση που πρέπει να αρνηθεί κανείς προκειμένου να συγκροτήσει την αντικειμενική αναπαράσταση της πρακτικής. Η όραση του συμμετέχοντα σε μία τελετουργία-πρακτική περιορίζεται από τη συγκεκριμένη θέση που καταλαμβάνει τόσο στην κοινωνία του όσο και στη δομή της παρούσας τελετουργίας. Καθοδηγείται στις ενέργειές του από σκοπούς και συμφέροντα που έχουν να κάνουν με την ιδιαίτερη θέση που του έχει παραχωρηθεί, εμποδίζοντάς τον να κατανοήσει το σύνολο μίας κατάστασης. Ο ίδιος σκέφτεται και ενεργεί βάση των ρητών κανονιστικών προτύπων. Συνεπώς όταν κληθεί ένα δρών υποκείμενο μίας κατάστασης και ένας παρατηρητής έξω από αυτήν να αναπτύξουν μία αντικειμενική αναπαράσταση αυτής, θα υπάρξει ενδεχομένως ένα ρήγμα στη θεώρησή τους. Εδώ εντοπίζεται η προβληματική της ενδεχόμενης άγνοιας του παρατηρητή σχετικά με τον τρόπο που θα επηρεάσει την ίδια τη φύση της πρακτικής βάσης της οπτικής που θα επωμιστεί. Μπορεί ακόμη και να τεθούν ερωτήματα που η ίδια η πρακτική δε χρειάζεται να θέσει. Επίσης ο παρατηρητής έχει την τάση προς μία λογική της οικονομίας. Κάτι που για το δρών υποκείμενο είναι ιδιαίτερα σημαντικό για τον παρατηρητή μπορεί να είναι άνευ ουσίας, και το αντίστροφο. Ένας παρατηρητής μπορεί να γίνει συμμετέχων και άρα να κατανοήσει μία πρακτική μόνο αν αρνηθεί τους επιβεβλημένους θεωρητικούς τρόπους θεώρησης. Αντίστοιχα ο συμμετέχων θα μπορέσει να δει το

σύνολο μίας κατάστασης αν αποτραβηχτεί από το είδος του κανόνα που τον απορροφά και αναπτύξει μία προοπτική που τον συνδέει με το σύνολο της ομάδας στην οποία ανήκει και κατ' επέκταση με τον παρατηρητή βάση του «κοινού νου».

Οι πλέον απίθανες πρακτικές αποκλείονται πριν από κάθε θεώρηση ως αδιανόητες εξαιτίας της υποταγής στην τάξη που αρνείται το μη αποδεκτό και επιδιώκει το αναπόφευκτο. Παρουσιάζονται άπειρες και σχετικά απρόβλεπτες πρακτικές, οι οποίες ως έκφραση των εμπειριών συσσωρεύουν μέσα τους το παρελθόν και καθιστούν ενεργή την παρουσία τους στο παρόν. Πρόκειται για την ενσωματωμένη ιστορία του παρελθόντος από το οποίο πηγάζουν οι πρακτικές και αποκτούν μία σχετική ανεξαρτησία μέσα στο περιβάλλον του παρόντος. Η αυτονομία αυτή είναι η αυτονομία του πραγματευμένου και ενεργού παρελθόντος, ενός παρελθόντος που αποκρίνεται στη σφαίρα της κοινής ιστορικότητας των υποκειμένων. Αυτό που επιτρέπει στις πρακτικές να εναρμονίζονται έξω από κάθε στρατηγικό υπολογισμό και κάθε αναφορά σε μία νόρμα είναι η αντικειμενικά ιστορική ομογενοποίηση των ομαδικών έξεων που προκύπτει από την ομοιογένεια των όρων ύπαρξης. Είναι σαν να υπάρχει ένας εγγενής άγραφος νόμος κατά τον οποίο ενώ ο καθένας ακολουθεί τις προσωπικές του ενορμήσεις δεν παύει να συντονίζεται με το κοινό πνεύμα της ομάδας. Αυτός ο νόμος αποτελεί προϋπόθεση για την εναρμόνιση των πρακτικών, καθώς οι συλλογικές κινητοποιήσεις δεν μπορούν να επιτύχουν το στόχο τους δίχως έναν κοινό κώδικα, μία ελάχιστη μορφή συμφωνίας ανάμεσα στις έξεις των δρώντων υποκειμένων. Αυτό που καθιστά τις πρα-

κτικές έλλογες είναι η κατοχή ενός «κοινού νου», η λεγόμενη αίσθηση της πρακτικής, η οποία εδραιώνεται μέσα σε μία έξη και το πεδίο της, η βουβή αυτή εμπειρία ενός κόσμου αυτονόητου, το αυτόματο της παράσυρσης του πνεύματος δίχως το σκέπτεσθαι. Το σώμα παρασύρεται μέσα σ' αυτόν τον αυτονόητο κόσμο και αποτελεί αντικείμενο επενδύσεων, καθώς όλα τα αντιληπτικά σχήματα στα οποία εναποθέτει τις δομές της μία ομάδα και τα εκφραστικά σχήματα χάρη στα οποία εξασφαλίζεται μία βάση για την εξαντικειμενίκευση και την ενίσχυση αυτών των θεμελιωδών πρωτόγονων δομών, παρεμβάλλονται εξαρχής ανάμεσα στο άτομο και το ίδιο του το σώμα. Η διαδικασία πρόσκτησης της πρακτικής μίμησης η οποία συνεπάγεται μία καθολική σχέση ταύτισης των μελών της ομάδας και του κοινού νου, επενδύει πάνω στη σχέση ατόμου και σώματος. Αυτός ο μιμητισμός δεν έχει τίποτα κοινό με την αρνητική έννοια της απομίμησης, η οποία απαιτεί τη συνειδητή υποταγή σε ένα αντικείμενο, ρητά συγκροτημένο πρότυπο. Εξάλλου με τη θέληση να πιστέψεις στην πίστη των άλλων, στην επιβεβλημένη πίστη, δε συλλαμβάνεται ούτε η αντικειμενική αλήθεια ούτε το υποκειμενικό βίωμα της πίστης. Δεν μπορούμε να βιώσουμε πραγματικά μία πίστη που συνδέεται με όρους ύπαρξης βαθύτατα διαφορετικούς, πόσο μάλλον να παράσχουμε στους άλλους τη δυνατότητα να την αναβιώσουν μέσα από τη δύναμη του λόγου. Ο λόγος δεν είναι αρκετός. Πρέπει να είσαι γεννημένος μέσα σ' αυτή, να την «κατοικείς». Το σώμα πιστεύει σ' αυτό στο οποίο εμπλέκεται εκφραστικά και άρα το αναβιώνει, το αναπαράγει μέσω του μιμητισμού δίχως να

εισάγεται σε μία διαδικασία εκμάθησης, αλλά ως κάτι που κατέχει, κάτι που είναι. Η μίμηση, όπως παρατηρεί και ο Πλάτων, συνεπάγεται μία καθολική επένδυση και μία βαθιά συναισθηματική ταύτιση. Υπάρχει συνεπώς μία συνολική ομοιότητα μεταξύ των συμπάντων των πρακτικών και της σημασίας τους, η οποία εντοπίζεται στο γεγονός πως είναι αντικειμενικώς προσαρμοσμένα ως προϊόντα ενός συστήματος πρακτικά ενσωματωμένων γενεσιουργών αρχών που λειτουργούν στα πλέον διαφορετικά πεδία της πρακτικής. «Δύο «πραγματικότητες» δε μοιάζουν ποτέ σε όλες τις όψεις τους, αλλά μοιάζουν πάντα, τουλάχιστον έμμεσα (δηλαδή με τη διαμεσολάβηση ενός κοινού όρου) ως προς κάποια όψη τους»⁸.

8. Pierre Bourdieu, *Η αίσθηση της πρακτικής*, σελ. 143

Γενέθλιος δαίμονας

«Η πιο λεπτή παγίδα έγκειται αναμφισβήτητα στο γεγονός ότι τα δρώντα υποκείμενα προσφεύγουν πρόθυμα στην αμφίσημη γλώσσα του κανόνα, τη γλώσσα της γραμματικής, της ηθικής και του δικαίου, για να εξηγήσουν μία κοινωνική πρακτική που υπακούει σε εντελώς διαφορετικές αρχές, αποκρύπτοντας έτσι, από τα ίδια τους τα μάτια, την αλήθεια της πρακτικής τους γνώσης ως *docta ignorantia* (λόγια άγνοια), δηλαδή ως τρόπο πρακτικής γνώσης που δεν περιλαμβάνει τη γνώση των ίδιων της των αρχών»⁹.

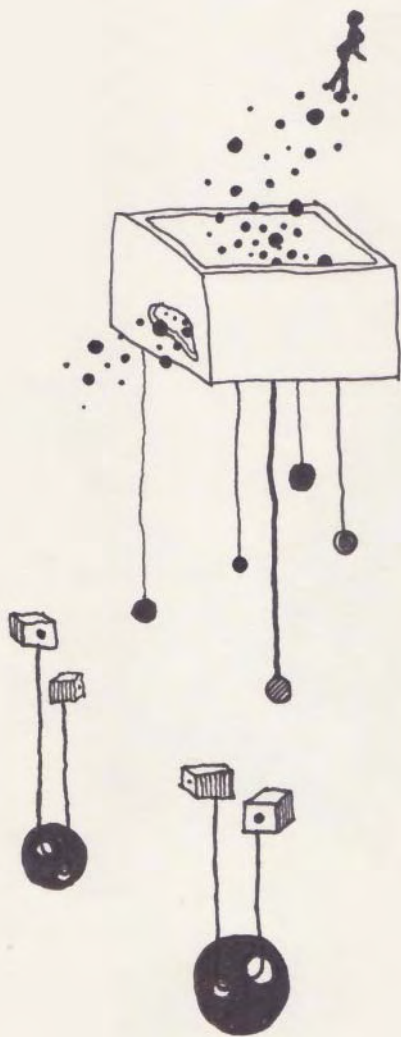
Η εφαρμογή του κανόνα αποτελεί εμπόδιο μεταξύ του θεωρητικού μοντέλου και της αίσθησης της πρακτικής. Η τελευταία από τη φύση της αρνείται τους κανόνες και μας επιτρέπει την ώρα της δράσης να εκτιμήσουμε και το νόημα αυτού του ενεργήματος ώστε να πράξουμε καταλλήλως. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι λειτουργεί κατά κάποιο τρόπο σαν ένα είδος αυτόματης βεβαιότητας, ενός ενστίκτου που μας επιτρέπει να ανταποκριθούμε ακαριαία σε όλες τις πε-

9. Pierre Bourdieu, *Η αίσθηση της πρακτικής*, σελ. 167

ριστάσεις αβεβαιότητας.

Αυτό το είδος ενστίκτου θα μπορούσαμε να το ονομάσουμε *genius*, αν λάβουμε υπόψη τη σχετική θεώρηση του Giorgio Agamben. Γι' αυτόν *genius* είναι η άγνωστη, απρόσωπη δύναμη που κρύβεται μέσα στον καθένα και εμφανίζεται στην κρυψίνοια της φυσιολογικής του ζωής, ό,τι πιο ξένο και περισσότερο δικό του συνάμα. Είναι η ακυριάρχητη δύναμη δίχως την οποία αδυνατεί κανείς να πράξει, αυτή που εντάσσει το άτομο σε μία ζώνη διαρκούς αγνωσίας, μη-γνώσης. Ο Giorgio Agamben ορίζει το υποκείμενο ως σύζευξη των αντιθετικών πόλων του *genius* και του εγώ. Πρόκειται για μία αμφίδρομη σχέση του νιώθω και του ωθώ. Είναι το γενέθλιο δαιμόνιο που τροφοδοτεί το άτομο με την αδιευκρίνιστη αυτή δύναμη υπέρβασης του ίδιου του εγώ και μετάβασης σ' εκείνο που ποτέ δεν θα πίστευε ότι θα μπορούσε να είναι. Το ξένο στοιχείο που το κυριαρχεί και το τρομάζει την ίδια στιγμή που είναι εγκλωβισμένο μέσα του. Το απωθημένο αυτό απρόσωπο εμφανίζεται με τη μορφή ακόμη πιο απρόσωπων συμπτωμάτων, εκφράσεων προσποιητών θα έλεγε ένας εξωτερικός παρατηρητής. Περισσότερο από τον κόσμο που περιβάλλει το άτομο, αυτό που το εκπλήσσει και προκαλεί το θαυμασμό του είναι η παρουσία εντός της ενότητάς του εκείνου του στοιχείου που μένει πάντα αντιστεκόμενο σε κάθε εξατομίκευση. Είναι αυτό που επιζητά να αναγνωρίσει στον άλλο, προκειμένου να οδηγηθεί σε κάποιο βαθμό στη διασαφήνισή του, μέσα από τη σχέση με το *genius* του άλλου, εφόσον είναι δύσκολο να το κατανοήσει αυτόνομα. Αν και είναι μία δύναμη άγνωστη

που το κυριεύει και το ωθεί σε ενέργειες έρχεται σε κάποιο βαθμό σε συμβιβασμό μαζί του. Το άτομο στην προσπάθειά του να αγωνιστεί με το genius αγωνίζεται στην ουσία με τον εαυτό του και προκύπτει έτσι μέσα από αυτή τη διαδικασία η διαμόρφωση του χαρακτήρα του. Η θεώρηση του Giorgio Agamben λοιπόν παρουσιάζει το genius ως την ανώτερη δύναμη που κρύβει στο εσωτερικό του ο άνθρωπος, κινήτρια όλων των υπερβατικών του δράσεων. Είναι αυτή η περίεργη πρωτόγονη δύναμη που κανένα κανονιστικό πρότυπο δεν μπορεί να προσδιορίσει πόσο μάλλον να την αιχμαλωτίσει. Στο «ξέσπασμά» της δεν μπορεί να παρεμβληθεί κανένας κανόνας ως εμπόδιο. Ο Immanuel Kant θεωρεί το genius ως υπερβατικό όλων των εννοιών και ως τη βάση κάθε τέχνης. Το ορίζει ως το απόλυτο inventio ικανό να παράγει νέα πρωτότυπα μοντέλα. Δεν είναι κάτι που καλλιεργείται παρά υπάρχει και ασυνείδητα «δημιουργεί», ενώ δεν μπορεί να το χαρακτηρίσει καμία λογική. Αποτελεί μέσο για να επικοινωνήσει ο δημιουργός του έργου τέχνης με το θεατή εφόσον το κατέχουν και οι δύο.

Εν δυνάμει αταξία

Σχετικά με το πεδίο μίας έρευνας, η επιστημονική μέθοδος υποστηρίζει πως πραγματεύσιμο είναι ό,τι μπορεί να μεταφερθεί μέσα σ' αυτό το πεδίο, προκειμένου να το ορίσει. Τί συμβαίνει όμως με τα στοιχεία εκείνα που δεν ανήκουν στο πεδίο ορισμού μίας έρευνας; Ποιά είναι τα κριτήρια προσδιορισμού αυτού του πεδίου;

Η επιβεβλημένη τάξη πραγμάτων έχει αποφασίσει για το πεδίο δράσης της, το πεδίο ορισμού της. Έχει επιλέξει την τάξη πραγμάτων με την οποία καταπιάνεται. Ασκεί επιρροή σ' αυτήν και την οργανώνει. Υπάρχουν όμως και εκείνες οι «τιμές» (αν μιλήσουμε με μαθηματικούς όρους) που υπόκεινται εκτός του θεσπισμένου πεδίου, του πεδίου ορισμού, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει πως περνούν αδιάφορες, άνευ ουσίας. Ό,τι φρόντισε η εξουσία να αποκλείσει το έκανε προκειμένου να συγκροτήσει το πεδίο της με βάση μία συγκεκριμένη κατεύθυνση, άρα επέλεξε και ορισμένες τιμές. Αυτές λοιπόν οι τιμές που απέρριψε είναι και εκείνες που δεν μπορούν να περιγραφούν από κανένα επιστημονικό λόγο. Πόσο εύκολο είναι να αποκλείσει κανείς (ενδεχομένως ο επιστήμονας) αυτές τις τιμές και κατά πόσο μπορεί

να τις κρατήσει εκτός του πεδίου προκειμένου να αποφευχθούν διαταραχές στο εσωτερικό αυτού; Θα μπορούσε επίσης κάποιος να σημειώσει πως ένα πεδίο έρευνας έχει τη δυνατότητα να προσδιοριστεί από ποικίλα διαφορετικά πεδία ορισμού, ισάριθμα με τις ποικίλες δυνατές οπτικές παρατήρησης που μπορούν να υιοθετηθούν. Συνεπώς ένα πεδίο ορισμού συγκεκριμενοποιείται βάση της καθορισμένης οπτικής που θα επιλεγεί. Τι συμβαίνει όμως στην περίπτωση που θελήσουμε να εξετάσουμε ένα πεδίο από πολλές διαφορετικές οπτικές; Τότε μπορούμε στ' αλήθεια να μιλήσουμε για πεδίο ορισμού; Θα μπορούσε για παράδειγμα σε μία έρευνα ένας ερευνητής να θέσει ένα πεδίο ορισμού Π.Ο.α και ένας άλλος που εξετάζει το ίδιο αντικείμενο να θέσει ένα πεδίο ορισμού Π.Ο.β, το οποίο θα περιλαμβάνει τις τιμές που το Π.Ο.α αποκλείει. Κατά συνέπεια τα πορίσματα αυτών των δύο ερευνών, αν και χρησιμοποιούν το ίδιο υλικό προς παρατήρηση και ανάλυση, θα ήταν διαφορετικά και ενδεχομένως αντικρουόμενα. Υπάρχουν συνεπώς άπειρα πιθανά πεδία ορισμού τόσο μάλλον τιμές που καθένα από αυτά αποκλείει. Πρόκειται για τιμές-στοιχεία που «είναι» εντός του πεδίου ορισμού, άρα και του μονωμένου συστήματος που αυτό προσδιορίζει, και τιμές-στοιχεία που θα μπορούσαν «εν δυνάμει» να περιέλθουν σ' αυτό είτε να παρεμβληθούν. Μιλάμε για την τάξη πραγμάτων του «είναι» και την αταξία των «εν δυνάμει». Μετράμε την αταξία με τον αριθμό των πιθανών τρόπων κατά τους οποίους μπορούμε να οργανώσουμε το εσωτερικό ενός συστήματος διατηρώντας παράλληλα εξωτερικά (φαινομενικά) μία ομοιογένεια, μία

τάξη. Ο λογάριθμος που μεταφράζει αυτήν την εσωτερική μεταβλητότητα διατηρώντας τη φαινομενική σταθερότητα, είναι η εντροπία. Κατά τον Ludwig Boltzmann¹⁰ εντροπία είναι το μέτρο της αποδιοργάνωσης, της αταξίας ή της τυχειότητας σ' ένα σύστημα, είναι το αντίθετο της τάξης και της οργανωμένης διάταξης. Η ίδια η ετυμολογία της λέξης¹¹ υποδηλώνει αυτήν την ποικιλότητα αλλαγής στο εσωτερικό ενός συστήματος, και άρα την εν γένει αταξία της τάξης. Συνεπώς οποιεσδήποτε, απαραίτητες για τη μελέτη, αρχικές παραδοχές και αν ορίσουμε, άρα και πεδία ορισμού, υπάρχουν πάντα πολυάριθμοι τρόποι γενεσιουργών τακτικών στο εσωτερικό, ακόμη και αν φαινομενικά παρουσιάζεται μία ομοιογενώς διαμορφωμένη τάξη και πειθαρχία. Ανόμη και αν έχουμε να κάνουμε με πολύ συγκεκριμένες τιμές-στοιχεία, υπάρχουν πολυάριθμοι τρόποι χρήσης αυτών, των πραγμάτων της τάξης. Παραθέτουμε έτσι τη θεώρηση πως όσο πειθαρχημένο, ορθά οργανωμένο και αν είναι το κοινωνικο-πολιτιστικό πρότυπο που εφαρμόζει η εξουσία, ενυπάρχουν πάντα και ποικίλοι τρόποι μετάφρασης και διαχείρισης αυτού από τους χρήστες, βάση της υποκειμενικότητάς τους. Αριθμοί τρόπων και πιθανοτήτων που η εξουσία αδυνατεί να προϋπολογίσει. Η έκφραση της εντροπίας του Ludwig Boltzmann που παρουσιάσαμε προηγουμένως είναι η αντίστοιχη της εντροπίας πληροφοριών¹². Πληροφορία είναι

10. Ο Ludwig Boltzmann όρισε τον τύπο της εντροπίας στη θερμοδυναμική $S = k \ln P$.

11. εντροπία = εν + τροπή, αλλαγή εντός - εσωτερική αλλαγή

12. Η εντροπία της πληροφορίας εισήχθη στη θεωρία της πληροφορίας

αυτό που δε γνωρίζει κάποιος, κατά συνέπεια ο ορισμός της πληροφορίας συνδέεται με την αβεβαιότητα. Η πληροφορία (I) συνδέεται με την πιθανότητα (P) με τον τύπο $I = \log_2(1/P)$ και σε συνάρτηση με την εντροπία $S = k \ln P$ του Boltzmann με τη σχέση $I = -S$. Όσο μικρότερη είναι η πιθανότητα (P) να συμβεί ένα γεγονός, τόσο περισσότερη ποσότητα πληροφορίας (I) συνοδεύει την πραγματοποίησή του. Ενώ η εντροπία μετράει το βαθμό αταξίας και αυξάνεται με την πιθανότητα, η πληροφορία μετράει το βαθμό της τάξης μέσα στη δομή ενός συστήματος και ελαττώνεται με την πιθανότητα. Αν για παράδειγμα κάποιος ακούσει πως «αύριο θα βρέχει στην Αθήνα», το μήνυμα αυτό περιέχει, ως αβέβαιο γεγονός, μεγάλη πληροφορία. Αν όμως ακούσει πως «αύριο θα βρέχει στην Ευρώπη» τότε παρέχεται μικρότερη πληροφορία, γιατί η πιθανότητα να βρέχει κάπου στην Ευρώπη είναι πολύ μεγάλη, ίσως και 1¹³.

Ας επιστρέψουμε τώρα στο δίπολο του «είναι» και του «εν δυνάμει» που αναφέρθηκε και προηγουμένως. Δεχόμαστε την αρχική παραδοχή πως η ανθρώπινη ύπαρξη κινείται από την αταξία στην τάξη (μία αντι-εντροπία θα λέγαμε). Χρησιμοποιούμε την έννοια του «είναι» ως αυτό που υπάρχει και άρα συνδέεται με τη βεβαιότητα. Το «εν δυνάμει» από την άλλη αναφέρεται σε πιθανές εκδοχές του «είναι» και άρα συνδέεται με την αβεβαιότητα. Η σημερινή εξουσιαστική τάξη μπορούμε να πούμε πως κινείται στα πλαίσια της βεβαι-

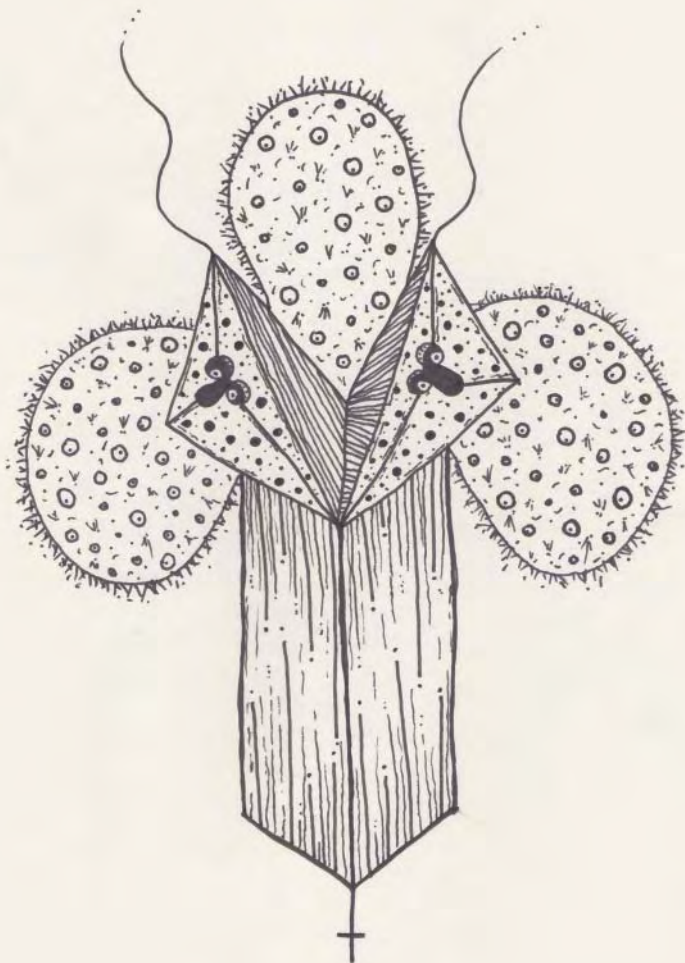
(συνέχεια παραπομπής 12) από τον Claude Elwood Shannon

13. Η πιθανότητα παίρνει τιμές 0 - 1.

ότητα, εφαρμόζει την έννοια του «είναι» και της παραδοχής των πραγμάτων όπως αυτή ορίζει ότι είναι. Επιβάλλει θα λέγαμε μία «γραμμική» οργάνωση των πραγμάτων ώστε να έχει την εποπτεία αυτών, με έντονη την τάση της απολυτότητας. Τάξινομεί αυστηρά και διαμορφώνει τυποποιημένα μοντέλα συμπεριφορών με το προσδοκώμενο αντίκτυπο στο χώρο του χρήστη. Έτσι όμως παράγει χώρους με χαμηλού επιπέδου ερεθίσματα και μικρή συγκινησιακή βίωση αυτών. Αυτοί οι χώροι αποτελούν πλήρη μορφοποίηση των δομών ιεραρχίας, μονωμένα συστήματα που δεν επιδέχονται απρόοπτα ερεθίσματα. Στα πλαίσια της μηχανιστικής αντίληψης της ζωής, επιβάλλεται στο χρήστη μία συγκεκριμένη λειτουργία, από την οποία αν παρεκκλίνει θα έρθει αντιμέτωπος με τον κοινωνικό χλευασμό. Αυτό όμως που ξεφεύγει από τη γραμμική αυτή οργάνωση των πραγμάτων είναι η δυναμική της αυτο-επιπόνησης του χρήστη. Το άτομο αποτελεί μέρος αυτού του τετραγωνισμένου συστήματος που του έχει επιβληθεί, μπορεί όμως με την επινοητικότητα του να εισάγει το στοιχείο του αφνιδιασμού, του τυχαίου και της ελεύθερης δημιουργίας. Έτσι έχει τη δυνατότητα να «πειράξει», να ταράξει τα θεμέλια, τη στατική δομή και να καταστήσει το σύστημα «ανοιχτό», έστω και παροδικά. Το άτομο έχει την επιλογή να σχηματίσει διαφορετικά είδη οργάνωσης, να επιλέξει το δικό του σχήμα μετάφρασης της τάξης στην οποία ανήκει και να μην αποτελεί απλά ένα εργαλείο αυτής. Μπορεί έτσι, βασιζόμενο στις αρχικές παραδοχές που πάντα υπάρχουν προκειμένου να συντηρηθεί μία κοινωνία, να επινοήσει νέες τεχνικές του πράττειν, νέους

κανόνες σε λανθάνουσα κατάσταση, οι οποίοι αποκτούν υπόσταση όταν βρουν την ευκαιρία να ενεργοποιηθούν. Γίνεται ενεργός χρήστης της εντροπίας ενός φαινομενικά τετραγωνισμένου χώρου οργάνωσης. Επισοεί ποιοτικούς μηχανισμούς που θα διαδράσουν με το περιβάλλον και θα εισάγουν το τυχαίο, το πιθανό, μετατάσσοντας μ' αυτόν τον τρόπο τον εαυτό του από εργαλείο της ασκούμενης πειθαρχίας σε δημιουργό και διαχειριστή νέων τελεστικότητων. Έχει τη δυνατότητα να προσφέρει την πιθανότητα ευελιξίας μέσα στην κατασκευασμένη δομή που κινείται και να αφήσει τα δικά του ίχνη. Τα δικά του αποτυπώματα ενεργημάτων πάνω στα προϊόντα που του διοχετεύει η γραμμή παραγωγής, μετατρέποντάς τον εαυτό του σε ενεργό παραγωγό τρόπων κατανάλωσης και κατ' επέκταση συμμετέχοντα στη διαμόρφωση της κοινωνικής ιστορικότητας, μέσω της ενεργούς συμμετοχής του στην καθημερινή ιστορικότητα. Ο χρήστης διαθέτει μία ιδιαίτερη μορφή ελευθερίας που εμπεριέχει δύναμη, η οποία πηγάζει και ταυτόχρονα οριοθετείται από την αναγκαιότητα. Πρόκειται για μία εσωτερική δύναμη, η οποία βρίσκει την έκφρασή της στην εξωτερικότητα, μέσω των κατασκευάσιμων τεχνασμάτων που παρεμβάλλονται στην κανονικότητα. Αυτή η δύναμη είναι αποτέλεσμα της αναγκαιότητας του ανθρώπου να αυτο-κατασκευάσει, να γίνει δημιουργός χωρίς όμως να μετατραπεί σε επιβλητικό είδημονα. Γι' αυτό λοιπόν λέμε πως η ελευθερία της δύναμής του πηγάζει και ταυτόχρονα οριοθετείται από την αναγκαιότητα. Ας μην ξεχνάμε επίσης πως ό,τι είναι δυνατό, η ελευθερία του δυνατού, χαλιναγωγείται από το υπαρκτό, αυτό που

έχει ήδη πραγματοποιηθεί και φανερωθεί στην ιστορία του ανθρώπου. Θέτονται έτσι κάποια όρια σ' αυτό που μπορεί να πραγματοποιηθεί. Συνεπώς κάθε μορφή ελευθερίας έχει και τα όριά της, καθώς καλείται να σεβαστεί το σύνολο της ιστορικότητας του ανθρώπου μέσα στο οποίο εντάσσεται και με το οποίο είναι σε διαρκή επικοινωνία ως αναπόσπαστο κομμάτι της ανθρωπότητας.

Βεβήλωση του αβεβήλωτου

Βεβηλώνω σημαίνει πως ό,τι ήταν ιερό ή θρησκευτικό το αποδίδω εκ νέου στην κυριότητα των ανθρώπων. Ιερά ή θρησκευτικά ήταν τα πράγματα που ανήκαν εξ' ολοκλήρου στους θεούς και ως τέτοια αποκλειόταν η χρήση τους από τους ανθρώπους. Ιερόσυλη είναι κάθε πράξη που παραβιάζει αυτήν τη «συμφωνία» θεών και ανθρώπων και επιτρέπει την επανιδιοποίηση των ιερών από τους ανθρώπους. Ως θρησκεία μπορούμε να ορίσουμε, όπως διατυπώνει ο Giorgio Agamben, «αυτό που αποσπά αντικείμενα, τόπους, ζώα ή ανθρώπους από την κοινοχρησία και τα μεταφέρει σε μία ξεχωριστή σφαίρα»¹⁴. Πρόκειται επομένως για ένα μηχανισμό διάζευξης και διαχωρισμού ως τομή ανάμεσα στη σφαίρα του θεϊκού και του ανθρώπινου. «Religio δεν είναι ό,τι ενώνει ανθρώπους και θεούς, αλλά αυτό που μεριμνά να διατηρηθούν διακριτοί»¹⁵.

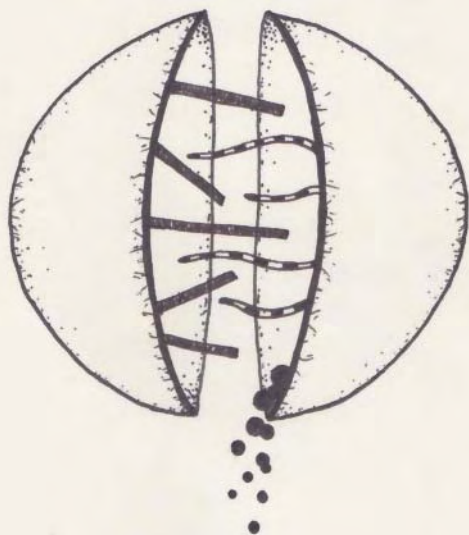
Στο ακρότατο αυτής της διάζευξης συναντάμε τον καπιταλισμό, τη θρησκεία της νεωτερικότητας. Μία ακατάπαυστη

14. Giorgio Agamben, *Βεβηλώσεις*, σελ. 122

15. Giorgio Agamben, *Βεβηλώσεις*, σελ. 124

διαδικασία διάζευξης έχει περιβάλλει κάθε πράγμα, κάθε τόπο, κάθε δραστηριότητα προκειμένου να τα διαχωρίσει από την ουσία της υπαρξής τους και να τα αφιερώσει στο βωμό της ωμής κατανάλωσης. Μίας κατανάλωσης που αδιαφορεί παντελώς για την τομή ιερού και βέβηλου υπηρέτωντας το ετοιμοπαράδοτο. Ο καπιταλισμός ως θρησκεία της απόγνωσης καθιστά ανέφικτη τη βεβήλωση. Αποστερεί τη δυνατότητα του ατόμου να κινηθεί βέβηλα μέσα από την επανιδιοποίηση της χρήσης. Γι' αυτό αναφερόμαστε στην κοινωνία της κατανάλωσης ως κοινωνία του αβεβήλωτου. Πώς λοιπόν σ' αυτήν την κοινωνία του αβεβήλωτου θα καταφέρει το άτομο να επαναπροσδιορίσει την αμφίδρομη κίνηση μεταξύ ιερού και βέβηλου, κανόνα και αυτο-κατασκευής; Πώς θα καταφέρει να μεταβεί από τη σφαίρα του κατεστημένου στη σφαίρα της αυτο-επινόησης, να αφυπνίσει τη βεβηλωτική δύναμη της χρήσης; Ο μόνος ίσως τρόπος να το καταφέρει είναι αν εντοπίσει τις ρωγμές του συστήματος και τις μεταστρέψει σε όργανα βεβηλώσεων, σε πεδία υποδοχής ετερογενειών. Ό,τι ήταν άλλοτε δεσμευμένο και μη διαθέσιμο αποδίδεται εκ νέου στη χρήση. Ένα πρώτο βήμα προς αυτήν την κατεύθυνση είναι η νόηση της παραδεδεγμένης χρήσης ως μία εν δυνάμει κατασκευάσιμη νέα χρήση, ως μηχανισμό εξουδετέρωσης και αμφισβήτησης του κανονιστικού προτύπου. Το πέραςμα από το ιερό στο βέβηλο μπορεί να συντελεστεί ακόμη και με μία εξ' ολοκλήρου ανάρμωση ή άτοπη χρήση. Με την απενεργοποίηση των θεσμών της εξουσίας αυτό που άλλοτε επιτελούσε υπό την επιβολή κατεστημένου πλαισίου, μπορεί τώρα να

περιέλθει σε μία νέα απελευθερωμένη χρήση. Αυτό που ήταν «θρησκευτικά» υποταγμένο στην κυρίαρχη τάξη και αποσπασμένο από την κοινοχρησία, μπορεί να γίνει προϊόν μιας νέας παραγωγής της χρήσης. Βέβηλο προϊόν μιας ανασυγροτημένης ευτοπίας, μιας νέας ευδαιμονίας. Μία εν δυνάμει αταξική κοινωνία δεν είναι αυτή που καταργεί κάθε είδος τάξης, αλλά αυτή που απενεργοποιεί τους μηχανισμούς παραγωγής στατικών μοντέλων και επινοεί μηχανεύματα που διανοίγουν την αμφίδρομη κίνηση μεταξύ του αποδεικτού και του πιθανού, μεταξύ της αιχμαλώτισης της χρήσης και της δυνητικότητας αυτής. Η είσοδος στη σφαίρα της αυτο-επινοήσης μπορεί να είναι κάτι πρόσκαιρο και εύθραυστο, καθώς όπως και με το παιχνίδι η φυσιολογική ζωή θα επιστρέψει στο προσκήνιο και τότε το καθαρό μέσο βεβήλωσης θα γίνει πάλι ένα άχαρο κομμάτι της πραγματικότητας. Αυτό όμως δεν σημαίνει πως αυτό το ενέργημα είναι στερημένο ουσίας. Το άτομο έστω και προσωρινά κατάφερε να βγει από το πρότυπο του «συνηθισμένου ανθρώπου» και να συνδιαλεχθεί με μία εν δυνάμει πραγματικότητα του νέου χρήστη. Όπως συμβαίνει και με τα όργανα του παιχνιδιού του παιδιού μετά το πέρας αυτού θα επανέλθουν στην προηγούμενη άψυχη κατάσταση μέχρι όμως να παρουσιαστεί και πάλι η ευκαιρία που θα τα ρίξει εκ νέου στη δράση είτε θα τους προσδώσει μία διαφορετική χρηστικότητα από τη θεσπισμένη.

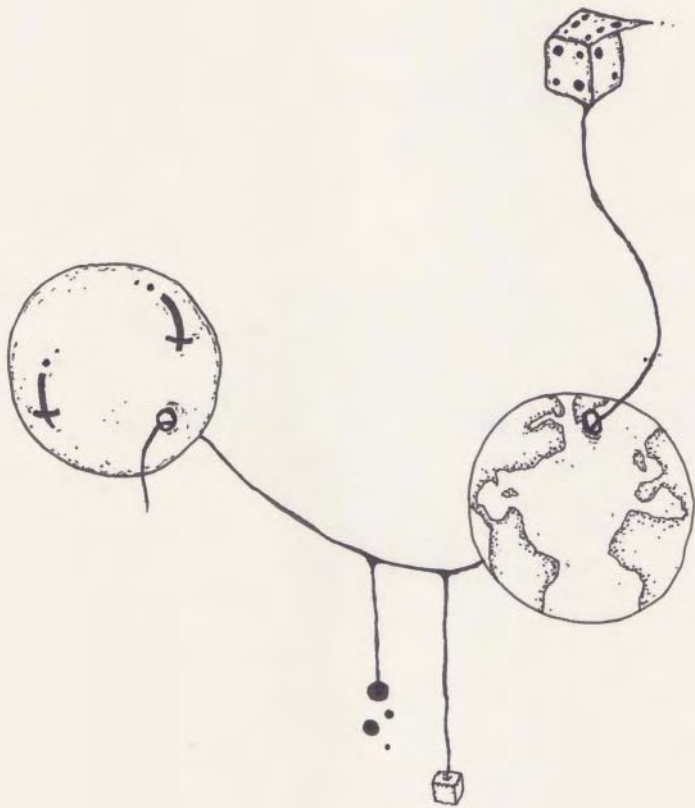

Ενεργά κενά

Το ορθολογιστικό παραγωγιστικό σύστημα, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, συνοδεύεται από ένα λόγο πειθαρχημένο, ο οποίος αποπειράται να νομιμοποιήσει λεπτομερώς κάθε εκδοχή του μοντέλου που εφαρμόζει. Πρέπει να είναι ένας λόγος πιστευτός, δογματικά θα λέγαμε διαμορφωμένος από την κυρίαρχη τάξη. Είναι αποδεδειγμένο βέβαια στην πράξη πως αυτός ο λόγος στην προσπάθειά του να ελέγξει το μεγαλύτερο δυνατό φάσμα πληροφορίας που θα εισάγει σ' ένα σύστημα, γίνεται φλύαρος και ποτέ δεν καταφέρνει να «δώσει» ό,τι υπόσχεται. Εδώ έγκνεται και η πιθανή αποτυχία αυτού του λόγου. Αντί να καλύψει κενά και ελλείψεις, στην ουσία τα δημιουργεί. Προσπαθεί αν υπερεκαλύψει μία αχανής έκταση και ως λογικό ακόλουθο αστοχεί να εισχωρήσει σε βάθος, στην ουσία των πραγμάτων και έτσι δημιουργούνται τα κενά. Αυτές οι «χαραμάδες» του συστήματος αποτελούν πρόσφορο έδαφος για να ξεινήσει κάποιο παιχνίδι. Είναι κατά κάποιο τρόπο ειρωνικό και αστείο το γεγονός πως η ίδια η πειθαρχία επιτρέπει σ' αυτά τα κενά να υπάρχουν. Τα καθιστά κατοικήσιμα από νέες χρήσεις, τις οποίες δεν έχει προσχεδιάσει και προβλέψει η ίδια. Σ' αυτές τις ρωγμές,

όπου εκφράζεται ο συμπυκνωμένος χρόνος, τρυπώνουν ευκαιριακά οι ιστορίες των ενεργών χρηστών, μυθοπλασίες, πανουργήματα, παιχνίδια και τακτικές που διαπερνούν τα στρατηγικά σχεδιασμένα πλάνα. Από αυτά τα κενά αντλούν το υλικό τους και οι αφηγήσεις.

Είναι αυτά τα κενά που το κανονιστικό πρότυπο δεν κατάφερε να αιχμαλωτίσει, είτε αυτά που δημιουργούνται με την άδραξη της ευκαιρίας. Εμφωλευμένες πραγματικότητες που ενυπάρχουν στο κλειστό κοινωνικό σύστημα. Μη-πραγματικότητες που δανείζονται τον ιδιότοπο της καθημερινής επιτελεστικότητας και παράγουν ενεργήματα, παίζουν με την κατεστημένη ισορροπία. Παιχνίδια πρακτικών, ανάγνωσης του άλλου, κατανόησης του εαυτού. Ευκαιριακές επιδρομές του φαντασιακού. Έλλογες πράξεις που δεν εντάσσονται σε ένα λογικό σχέδιο σκοπιμότητας. Δεν είναι συνειδητά οργανωμένες σύμφωνα με ένα τελικό σκοπό. Μη ορθολογικές πρακτικές ενταγμένες στη «σκοπιμότητα» ανάγνωσης και κατανόησης της ύπαρξης. Παιχνίδια της εντροπίας στο εσωτερικό του συστήματος. Τα σώματα μεταβάλλονται σε παίχτες ενός συνειδητού παιχνιδιού βεβηλώσεων στις απέναντι όψεις του πραγματικού και του φαντασιακού. Παρεμβολές που διαταράσσουν την τετραγωνισμένη τάξη πραγμάτων και τη διανοίγουν προς νέα πεδία, πριν αποχωρήσουν και πάλι στον κρυφό τους τόπο και επέλθει η προηγούμενη κατάσταση σταθερότητας. Φαινόμενα που διανοίγουν μία εσωτερικότητα προς το όλον και εσωτερικεύουν το ξένο, το ανοίκειο. Παραθέσεις του αφάτου μέσα στο παραδεδεγμένο. Τόποι μίας νέας τροπικότητας, μίας θεατρικής πραγματικότητας.

Play

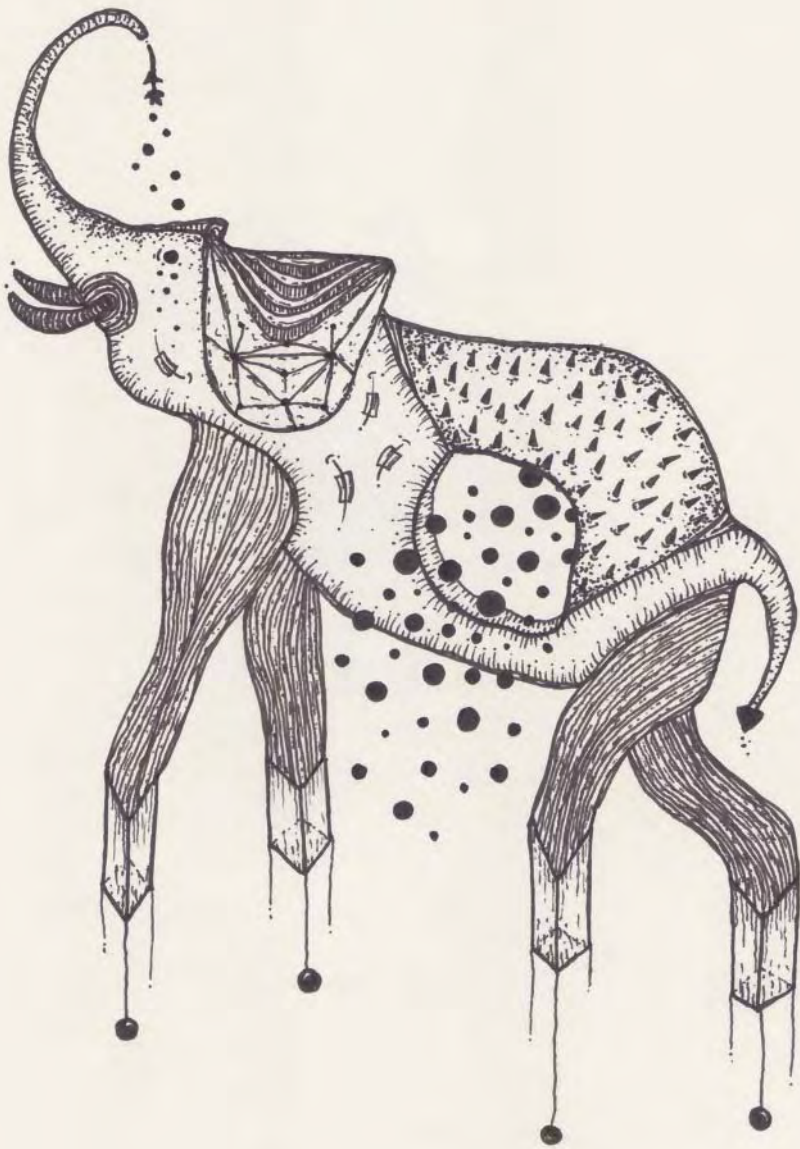
Η πραγματικότητα του παιχνιδιού¹⁶ εκτείνεται πέρα από τη σφαίρα της ανθρώπινης πραγματικότητας, γι' αυτό και δεν μπορεί να θεμελιωθεί βάση της λογικής. Κάτι τέτοιο θα το περιόριζε στην σφαίρα του «συνηθισμένου ανθρώπου» τη στιγμή που εμπεριέχει μία ανώτερη πνευματικότητα. Όπως γνωρίζουμε το μεγαλύτερο μέρος των παιχνιδιών προέρχεται από αρχαίες ιερές τελετές και μαντικές πρακτικές, γεγονός που υποδηλώνει την άρρηκτη σχέση μεταξύ παιχνιδιού και ιερού. «Το γύρω γύρω όλοι ήταν αρχικώς μία γαμήλια τελετή· το παιχνίδι με την μπάλα αναπαράγει τον αγώνα των θεών για την κατοχή του ήλιου· τα τυχερά παιχνίδια προέρχονται από πρακτικές των μαντείων· η σβούρα και η σκακιέρα ήταν όργανα χρησμού και πρόβλεψης μελλοντικών γεγονότων»¹⁷. Το παιχνίδι προϋπήρχε της εμφάνισης του πολιτισμού. Ο

16. Ο όρος «παιχνίδι» χρησιμοποιείται ως μετάφραση του αγγλικού play, ο οποίος περιλαμβάνει ποικίλες έννοιες, όπως αυτή του παιχνιδιού που παίζουν τα παιδιά και τα ζώα, αλλά και το θεατρικό έργο, κτλ. Δεν υπάρχει ακριβής μετάφραση στην ελληνική που να εμπεριέχει την έννοια του θεάτρου, του έργου και του παιχνιδιού συνολικά.

17. Giorgio Agamben, *Βεβηλώσεις*, σελ. 125

πολιτισμός αναδύεται μέσα από το παιχνίδι και από τις απαρχές του ακόμα κατείχε το χαρακτήρα του παιχνιδιού. Το στοιχείο του παιχνιδιού κρύβεται πίσω από κάθε πολιτισμικό φαινόμενο και ακόμη και σε μία υψηλά δομημένη κοινωνία μπορεί να εισβάλλει παρασύροντας το υποκείμενο σε ένα έντονο παιχνίδι. Κατά τον Émile Benveniste το παιχνίδι όχι μόνο προέρχεται από τη σφαίρα του ιερού, αλλά αντιπροσωπεύει και την ανατροπή του. Είναι αυτό που την ίδια στιγμή που εμπεριέχει στις ρίζες του το ιερό αποσπά και απελευθερώνει την ανθρωπότητα από αυτό χωρίς βέβαια να το αικρωώνει. Είναι αυτό που βρίσκεται πάνω στην τομή ιερού και ανθρώπινου και επιτρέπει την αμφοτέρη κίνηση μεταξύ των δύο. Επιτρέπει την προσφορά του ιερού στην ανθρώπινη κοινοχρηστία ως μία νέα διάσταση χρήσης. Δανείζεται τον πραγματικό τόπο προκειμένου να εκτυλιχθεί, να φανερωθεί ως ένα μέσο βεβήλωσης των κανονικότητων και μέσο επικοινωνίας με τη σφαίρα του φαντασιακού. Καμία γλώσσα δεν μπορεί να μιλήσει εκ μέρους του, καθώς το παιχνίδι πρέπει να βιωθεί για να φανερώσει την ολότητα του. Μπορεί να παρουσιαστεί σε κάποιο βαθμό μέσω των αφηγήσεων, των ιστοριών (αν και στην ουσία πιο πολύ προσφέρει υλικό στις αφηγήσεις παρά τις χρησιμοποιεί για την ανάδειξή του), αλλά αυτό δεν αρκεί· για να γίνει κατανοητό απαιτεί τη συμμετοχή, την πρακτική του εφαρμογή. Μόνο με την πλήρη απορρόφηση σ' αυτό μπορεί να γίνει αναγνώσιμη η ενότητά του, να μεταφραστεί σε εμπειρία. Κανένας επιστημονικός λόγος δεν μπορεί να το περιγράψει. Η δράση του γίνεται εφικτή και κατανοήσιμη μόνο όταν μία εισροή

του πνεύματος παρεμβαίνει στο ντετερμινισμό του πραγματεύσιμου κόσμου. Ο συμμετέχων γνωρίζοντας το παιχνίδι εισέρχεται σε μία παράλληλη διαδικασία «ανάγνωσης» του εαυτού του, δοκιμάζεται να αποκοπεί από το καθημερινό, το επιβεβλημένο και να έρθει αντιμέτωπος με το πιο δικό του είναι. Πρόκειται για μία εμπειρία που αποικτά σημασία όχι μόνο τη στιγμή που βιώνεται αλλά και μέσω της εντύπωσης (εν-τύπωσης) που προσφέρει στο άτομο και το ακολουθεί στην ιστορικότητά του, διαμορφώνει τη συνέχειά του. Μία εμπειρία που μέσω της εντύπωσης παραμένει ενεργή ακόμη και μετά το πέρας της. Είναι ένα είδος «περιπέτειας» που διακόπτει τη συνήθη ροή των πραγμάτων, παραμένοντας όμως σχετιζόμενη μ' αυτή, και ρίχνει το άτομο στο αβέβαιο μεταθέτοντάς το εκ νέου, πιο ώριμο και «εμπλουτισμένο» πνευματικά, στην καθημερινή πραγματικότητα. Κάθε εμπειρία αντιπροσωπεύει ένα κομμάτι του ατόμου και όλες μαζί, ως βιωμένες, το άτομο σε σύνδεση με τον κόσμο, την ολότητα της ζωής. Οποιαδήποτε εμπειρία είναι πράξη μέσω της οποίας το άτομο κατανοεί και συνθέτει την ενότητά του, αποτελεί μία εσκεμμένη σχέση με το «εγώ».

Απλά ένα παιχνίδι

Το παιχνίδι είναι μία κατασκευή, μία δομή. Αυτό σημαίνει πως παρά την αναγκαιότητά του να «λεχθεί», να βιωθεί προκειμένου να κατανοηθεί, είναι μία σημαίνουσα αυτόνομη ολότητα, η οποία μπορεί να παρουσιάζεται επαναλαμβανόμενα ως τέτοια και έτσι να γίνεται αναγνώσιμη. Αντίστροφα και μία κατασκευή-δομή είναι ένα παιχνίδι, εφόσον εκπληρώνει τη συνολική της ύπαρξη κάθε φορά που εφαρμόζεται, που «παίζεται». Το παιχνίδι είναι μία κοινωνική πρακτική, η οποία όμως δεν είναι ποτέ καταναγκαστική, δεν εξυπηρετεί κάποιο συγκεκριμένο σκοπό της θεσπισμένης κοινωνικής πλατφόρμας, γι' αυτό και είναι άμεση έκφραση της ελευθερίας. Είναι μία εθελοντική δραστηριότητα αποκομμένη από οποιαδήποτε δρομολογημένη φυσική διαδικασία. Δεν επιβάλλει καμία ηθική παρά διαμορφώνει τη δική της. Κρίτεται πέρα από το σωστό και το λάθος, το αποδεκτό και το τετριμμένο, τη σοφία και τη φαυλότητα. Αποτελεί μία καθαρή έκφραση και ως τέτοια φέρει μαζί της την αλήθεια και μέσα από την αναγνώριση αυτής οδηγεί στην κατανόηση της ζωής. Με τη βοήθεια του παιχνιδιού λοιπόν το υποκείμενο μπορεί να δομήσει έναν «ποιητικό» κόσμο παράλληλο του

φυσικού. Έναν κόσμο που δε στερείται καμίας σοβαρότητας. Το παιχνίδι «τραβάει» τον παίχτη, τον απορροφά και τον αφομοιώνει όπως επίσης και το θεατή, σε μία σφαίρα πραγμάτων διαφορετική από τη συνηθισμένη, όπου μπορεί να εντοπίσει την αλήθεια μίας εν δυνάμει πραγματικότητας. Διακόπτει την καθημερινότητα, έστω και στιγμιαία, ώστε η αυτο-επιπόνηση να υπερβεί την απολυτότητα των πραγμάτων και να επιφέρει τα δικά της αποτελέσματα, ακόμη και αν μετά αποκατασταθεί η συνήθης ροή της πραγματικότητας. Έχει τη δύναμη να δημιουργήσει δομές προκειμένου αυτό που υπήρχε πριν να μην υπάρχει πια, κάτι άλλο να πάρει τη θέση του είτε να μεταμορφωθεί.

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του παιχνιδιού είναι η παρέμβαση, η δυνατότητα του να διακόπτει ως προσωρινή ενέργεια, ικανοποιώντας και ολοκληρώνοντας την ύπαρξή του μέσα στο χρονικό πλαίσιο που υφίσταται. Ανανεώνει την ενότητά του μέσω της επανάληψής του. Είναι ένα ιντερλούδιο στην καθημερινότητα, τη συνοδεύει και την ολοκληρώνει ως αναπόσπαστο κομμάτι αυτής. Ενισχύει τη ζωή τόσο ως αναγκαιότητα του ατόμου -ως λειτουργία του ζειν- όσο και της κοινότητας στο βαθμό που της προσθέτει νόημα και εκφραστική αξία. Η έκφραση του παιχνιδιού συναρθρώνει όλων των ειδών τα κοινωνικά ιδεώδη. Ανήκει σε μία σφαίρα ανώτερη των βιολογικών αναγκών για σίτιση, αναπαραγωγή και αυτοσυντήρηση, μία σφαίρα «ιερή». Βάζει το υποκείμενο σε μία σχέση διάδρασης, αν όχι με ένα άλλο υποκείμενο, με κάτι που απαντάται στη δράση με μία αντίδραση. Ενεργοποιεί το χρήστη να εξέλθει από τη συστηματοποιημένη

ενέργεια (η οποία δε χριζει διάδρασης παρά σταθερότητας και παθητικότητας) που του έχει επιβληθεί ως «πρέπει» και τον προτρέπει να παίξει με τις πιθανότητες, να ρισκάρει παίρνοντας τις δικές του αποφάσεις. Μόνο απορροφώντας πλήρως το χρήστη ολοκληρώνει το παιχνίδι τον προορισμό του, τον αυτοσκοπό του. Ο παίκτης εισέρχεται συνειδητά σ' αυτό ακόμη κι αν ξέρει πως αυτό που κάνει είναι «απλά ένα παιχνίδι», χωρίς να γνωρίζει τί ακριβώς ξέρει λέγοντας αυτό. Εφόσον το παιχνίδι εμπεριέχει τη δική του σοβαρότητα, αυτό σημαίνει πως ο παίκτης επιδιώκει στην ουσία αυτή τη σχέση με τη σοβαρότητα. Το παιχνίδι δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως μη σοβαρό τη στιγμή που περιλαμβάνει το στοιχείο της σοβαρότητας και ως ολοκληρωμένη δομή υπερβαίνει ως τέτοια τη σοβαρότητα. Συνθέτει μέσο για να έρθει σε επικοινωνία και να γνωρίσει το άτομο τον εαυτό του αλλά και τους άλλους. Μέσω του παιχνιδιού τα δρώντα υποκείμενα επικοινωνούν μεταξύ τους βάση ενός κώδικα του «κοινού νου». Ταυτόχρονα, εξαιτίας της κοινής τους ιστορικότητας, η διάδραση μέσα στο παιχνίδι είναι και ένας τρόπος να κατανοήσουν την ίδια την ύπαρξη συνολικά, να συμμετάσχουν ενεργά στη ζωή. Επίσης γνωρίζοντας και καταλαβαίνοντας πρώτα τον άλλο ίσως είναι πιο εύκολο να φτάσει κανείς στην κατανόηση του εαυτού του, μέσα από την κατανόηση των κοινών στοιχείων με τον άλλο. Συνεπώς το παιχνίδι συμβάλλει με τον τρόπο του στην ευεξία της κοινότητας.

Πολύτροπα τεχνάσματα

Ένα άλλο χαρακτηριστικό του παιχνιδιού είναι η ανάγκη ενός χρονικού και τοπικού πλαισίου μέσα στα οποία εκτυλίσσεται. Κατά τη διάρκειά του όλα είναι σε κίνηση, αλλαγή, μεταμόρφωση, διαδοχή, συσχέτιση και αντιπαράθεση. Μετά το πέρας του αποκτά τη μορφή ενός φαινομένου, μίας εμπειρίας. Είναι πλέον ένας θησαυρός που η μνήμη αξίζει να φυλάξει, μέχρι τη στιγμή που θα επαναληφθεί εκ νέου. Αυτή η ιδιότητα της επανάληψης προσφέρει δύναμη στη δομή του παιχνιδιού. Κάθε φορά που διαδραματίζεται μετατρέπεται σε ένα είδος εμπειρίας που ακολουθεί το άτομο στη μελλοντική του συνέχεια και το επιβεβαιώνει στο σύνολό του. Συνδέεται έτσι με την ιστορικότητα και τη χρονικότητα του ατόμου· ξεφεύγει από τη χρονική στιγμή και εισάγεται στη διάρκεια του χρόνου στο σύνολό του. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, το παιχνίδι έχει ανάγκη και από έναν τόπο προκειμένου να παρουσιαστεί. Αυτός ο τόπος δεν είναι ένας προκαθορισμένος που το συνοδεύει, αλλά στην ουσία δανείζεται τον ιδιότοπο της πραγματικότητας στην οποία επεμβαίνει. Όλοι συνεπώς οι τόποι παιχνιδιού είναι δανεικοί καθώς το παιχνίδι έχει ανάγκη από ένα συγκροτημένο χώρο προκειμένου να

εμφανιστεί. Όλα τα παιχνίδια είναι προσωρινές πραγματικότητες, κόσμοι που δημιουργούν τη δική τους σκηνή μέσα στον πραγματικό τόπο, αφιερωμένοι στην performance μίας ξεχωριστής κάθε φορά αναπαράστασης του πρωτότυπου έργου-παιχνιδιού. Η ένταση που συνοδεύει τον κόσμο του παιχνιδιού είναι ένα στοιχείο που κυριεύει τόσο τον παίκτη όσο και το θεατή. Η ένταση συνεπάγεται την αβεβαιότητα, την τυχαιότητα, το συνεχές αγώνα να αποφασίσει κανείς για τις ενέργειές του. Ο παίκτης θέλει να επιτύχει βασιζόμενος στη δική του προσπάθεια, να ελέγξει το δικό του παιχνίδι και να μην είναι αντιμετωπίσιμος ως απλά ένα πιόνι κινούμενο από τις αποφάσεις άλλων στη ροή του παιχνιδιού. Μόνο έτσι ο χρήστης θα επιβεβαιώσει τον εαυτό του, κατ' επέκταση και το παιχνίδι. Επισοεί τους δικούς του όρους των πρακτικών, το δικό του πρωτόκολλο. Κανόνες διαμορφώσιμους από το σύνολο των εμπειριών, από την προσωπική του ηθικότητα. Μία ηθικότητα που τον συνδέει με άλλους εν δυνάμει χρήστες, αλλά και τον θεατή του παιχνιδιού. Πρακτικές που ο θεατής καλείται να κατανοήσει προκειμένου να συνδεθεί με τη δομή του παιχνιδιού και τον παίκτη, να «συμμετάσχει» σ' αυτό. Το δρων υποκείμενο συνθέτει πρακτικές ως αποτέλεσμα της δικής του αυτο-επιπόησης, συνδιαλεγόμενης πάντα με την κοινή ηθική της ομάδας που αποτελεί μέλος. Η αρχέγονη δομή του «κοινού νου» είναι αυτή που συνδέει τόσο τον παίκτη με τους άλλους παίκτες όσο και με τον παρατηρητή. Μέσα στο παιχνίδι μπορεί όμως να υπάρξει και αυτός που «κλέβει», που δεν ακολουθεί τους κανόνες. Σ' αυτήν την περίπτωση μιλάμε για ένα παίκτη που προκει-

μένου να κινηθεί μέσα στο παιχνίδι επινοεί τους δικούς του όρους και πρακτικές, διαφορετικές των υπολοίπων, χωρίς αυτό όμως να σημαίνει πως το καταστρέφει. Δημιουργεί ένα άλλο διαφορετικό πρωτόκολλο ή τροποποιεί το αρχικό παραμένοντας ωστόσο μέσα στα πλαίσια του κοινού νου και της ηθικής της ομάδας. Εδώ ενδεχομένως παρουσιάζεται ένα πρόβλημα συμφωνίας και κατ' επέκταση επικοινωνίας μεταξύ του «I» και του «Thou»¹⁸. Ο cheater¹⁹ ωστόσο, όπως είπαμε δεν καταστρέφει το παιχνίδι αλλά επινοεί τη δική του τροπικότητα. Ο εξωτερικός παρατηρητής ίσως θεωρήσει πως ο cheater το χαλάει, αυτό όμως συμβαίνει πιθανότατα επειδή σε αρχικό ακόμα στάδιο ο παρατηρητής δεν έχει καταφέρει να κατανοήσει και να συνδεθεί με το παιχνίδι. Μέσα σε ένα παιχνίδι μπορούν να εμφανιστούν επομένως ποικίλα διαφορετικά πρωτόκολλα αυτο-επινόησης, τα οποία όμως εξακολουθούν να υπόκεινται στο ευρύτερο πλαίσιο της ομάδας. Αν επίσης εξετάσουμε το ζήτημα από την οπτική ύπαρξης πολλών διαφορετικών κοινοτήτων, τότε ενδεχομένως θα εντοπίσουμε και διαφορετικά πρωτόκολλα. Σ' αυτήν την περίπτωση πρέπει να ερευνήσουμε στο βάθος των δομών αυτών των διαφορετικότητων προκειμένου να συναντήσουμε ένα βαθμό συμφωνίας και άρα να διαμορφώσουμε ένα νέο πρωτόκολλο, το οποίο θα συναρθρώνει σ' ένα ευρύτερο κοινό πλαίσιο όλα τα προηγούμενα υπο-πρωτόκολλα.

18. Το «I» και το «Thou» είναι όροι που χρησιμοποιεί ο Hans-Georg Gadamer για να προσδιορίσει το «εγώ» και το «εσύ»/«ο άλλος».

19. Γίνεται χρήση του όρου «cheater» καθώς δεν υπάρχει ακριβής μετάφραση στην ελληνική.

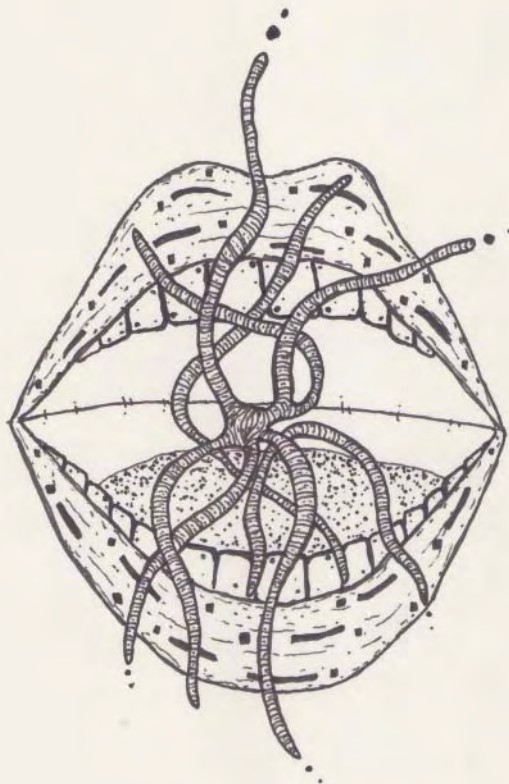
Θεωρ(ε)ία

Το παιχνίδι έχει την ικανότητα να αυτοπαρουσιάζεται και μέσω αυτού αυτοπαρουσιάζεται και ο παίκτης. Κάθε παιχνίδι εμφανίζει ένα νόημα, μία έκφραση και μία αλήθεια της ύπαρξης. Ο παίκτης πέραν του να έρθει αντιμέτωπος και να γνωρίσει τον εαυτό του μέσα σ' αυτό, οφείλει να τραβήξει και τον παρατηρητή ώστε να συμμετάσχει, να μοιραστεί μαζί του μία αλήθεια. Στόχος επομένως είναι να απορροφηθεί το κοινό, να μπει ο θεατής στη θέση του δρώντος, αφού έχει πρώτα κατανοήσει τη δομή του. Το δρων υποκείμενο αναπτύσσει μία συμπεριφορά, την οποία καλείται τώρα να ιδιοποιηθεί ο παρατηρητής, να επικοινωνήσει μαζί του και με το παιχνίδι μέσω της κοινής αλήθειας. Με αυτόν τον τρόπο μπορεί λοιπόν να υπάρξει μία μετάθεση των ρόλων. Ο θεατής βγαίνει από τον εαυτό του και αποπειράται να γνωρίσει το «εγώ» του σε σχέση με τον κόσμο στον οποίο εντάσσεται η ύπαρξή του. Καταφέρνει να διαμορφώσει ένα είδος αυτοσυνείδησης και να αναδυθεί με μία ανώτερη πνευματικότητα από τη φαινομενικότητα και την αυταπάτη της τετραγωνισμένης πραγματικότητας. Μπορεί έτσι να εφορμήσει κι αυτός με τη σειρά του μέσω της αυτο-επιπόνησης

το δικό του πρωτόκολλο τελέσεων. Μεταστρέφεται σε δρων υποκείμενο και γίνεται ζωτικό κομμάτι της έκφρασης του παιχιδιού.

Σ' αυτό το σημείο μπορούμε να εξετάσουμε τις απαρχές αυτής της σχέσης θεατή-παίκτη-παιχιδιού, οι οποίες εντοπίζονται στη σχέση θεατή και δρώντος (ηθοποιού) στο έργο της αρχαίας τραγωδίας. Όπως υποστηρίζει ο Hans-Georg Gadamer τραγωδία είναι το σύνολο μίας σειράς τραγικών γεγονότων που βιώνεται ως τέτοια. Ό,τι βιώνεται μέσα σ' αυτήν την τραγική σειρά γεγονότων (είτε στο έργο επί σκηνής είτε στην καθημερινή πραγματικότητα) είναι ένας κλειστός κύκλος νοήματος που αντιστέκεται οποιασδήποτε μορφής διείσδυσης και παρεμβολής. Η τραγωδία χρησιμοποιεί το χώρο της σκηνής του αρχαίου θεάτρου, όπου και εισάγει έναν νέο κόσμο που υπερβαίνει την καθημερινή ζωή. Τα δρώντα υποκείμενα, δηλαδή οι ηθοποιοί, είναι μεταμφιεσμένοι προκειμένου να αποβάλλουν το ορισμένο πραγματικό πρόσωπο και να εισέλθουν υπό το «προσωπείο» στον κόσμο που αναπαριστάται. Η τραγωδία επιδρά στο θεατή της αρχαίας Ελλάδας μέσω του «ελέους» και του «φόβου», καταστάσεις που συνεπαίρνουν και καταβάλλουν το άτομο υπό τη μορφή της οικείας ηδονής. Ο θεατής μετέρχεται σε μία κατάσταση συμπόνιας για τα πάθη, τα βάσανα του τραγικού ήρωα και αγωνιά για την τύχη αυτού. Συμμετέχει λογικά και συναισθηματικά στα δρώμενα. Ο τραγικός ήρωας αγωνίζεται για ηθικές αξίες και έρχεται αντιμέτωπος τόσο με τη Μοίρα και τη θεία δίκη, όσο και με τον εαυτό του. Μέσα από αυτή τη σύγκρουση επέρχεται η «κάθαρση» και

παράλληλα ο ήρωας μετέρχεται από την άγνοια στη γνώση. Η κάθαρση επιφέρει ένα είδος ανακούφισης και ψυχικής ηρεμίας στο θεατή αφού έχει αρχικά απορροφηθεί από το έργο. Μέσω της συμμετοχής του, της «θεωρίας», ο θεατής καταφέρνει να εξέλθει από τον καθημερινό του εαυτό, να τον υπερβεί και να παραδοθεί έτσι πλήρως στην ενεργή παρουσία. Μέσω αυτής της ουσιαστικής και βαθιάς «συμβίωσης» με τον ήρωα ο θεατής έρχεται αντιμέτωπος με το να γνωρίσει την ουσία της ύπαρξής του. Αυτό που τον αποκόπτει από τον πραγματικό καθημερινό του κόσμο, του παρουσιάζει την ουσία της ύπαρξής του και τον οδηγεί στην κατανόησή της για να τον ρίξει εκ νέου στο παραδεδεγμένο. Αυτό που βιώνεται στην υπερβολή της τραγωδίας είναι κάτι ουσιαστικά «κοινό». Ο Hans-Georg Gadamer πιστεύει πως ο συλλογισμός πάνω στην τραγωδία δεν επιβεβαιώνει τη σειρά των τραγικών γεγονότων ως τέτοια ή τη θεία δίκη που ξεπερνά τον ήρωα, αλλά μία κοινή μεταφυσική τάξη της ύπαρξης, κοινής για όλους. Είναι ένα είδος αυτογνωσίας του παρατηρητή που τον τοποθετεί στο σύνολο του νοήματος της ύπαρξης. Η πραγματική έμφαση του τραγικού εναποφύεται σ' αυτό που παρουσιάζεται και αναγνωρίζεται από το θεατή. Η «έκσταση» και τα δυνατά συναισθήματα που κυριεύουν το θεατή εμβραθύνουν στην ουσία την ενότητα και τη συνοχή του εαυτού του. Παρατηρούμε πως ακόμη και μετά το πέρας της παράστασης και την επιστροφή στο καθημερινό τα υποκείμενα έχουν «κάτι» να εισάγουν σ' αυτό.

Εικονική γλώσσα

Η έννοια του παιχνιδιού συναντάται σε μεγάλο βαθμό και στην ποίηση. Η ποίηση είναι στην ουσία μία παιγνιώδης λειτουργία. Βρίσκει τον τόπο της στο πνεύμα του ποιητή-δημιουργού, μέσα σε μία δική της ξεχωριστή πραγματικότητα, έναν δικό της κόσμο. Εκεί τα πράγματα έχουν μία τελείως διαφορετική φυσιογνωμία από αυτήν που παρουσιάζουν στην κατεστημένη πραγματικότητα, δε συνδέονται με καμία λογική και αιτιότητα. Η ποίηση δεν υπηρετεί καμία αναγκαιότητα παρά διαμορφώνει τους δικούς της όρους, τις δικές της τεχνικές του ποιείν. Γεννιέται μέσα στο παιχνίδι και υφίσταται ως τέτοιο. Ανήκει σε μία ανώτερη πνευματική σφαίρα, μία σφαίρα ιερή, διαχωρισμένη από την τυποποιημένη επιτελεστικότητα. Όπως συμβαίνει και με το παιχνίδι διακατέχεται από τη δημιουργική φαντασία, παίζει με τις εικόνες, με τις λέξεις. Η ιδέα και η υλικότητα παρευρίσκονται συνδυαστικά στις εικόνες που σχηματίζει. Ήδη από την αρχαιότητα η γλώσσα του ποιητή ήταν το πιο δημιουργικό μέσο έκφρασης. Μέσω της ποίησης αποκτούν μορφή οι εμπειρίες ώστε να εκφραστούν και ενδεχομένως να μετατραπούν σε πρακτικές. Η ποίηση παρεισδύει στην καθημερινή γλώσσα του

ορθολογισμού και παράγει μία πληθώρα μεταμορφώσεων, ποικιλομορφιών. Η δομή της είναι έντονα συνυφασμένη με αυτή του παιχνιδιού. Το ίδιο είδος σχέσης συναντάμε μεταξύ παιχνιδιού και μουσικής και ίσως μπορούμε να πούμε πως οτιδήποτε ξεπερνά τα όρια του λογικού και της εσκεμμένης κριτικής, κινείται στη σφαίρα του παιχνιδιού.

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει η γλώσσα του παιχνιδιού είναι μία γλώσσα που διαφέρει εμφανώς από αυτήν της καθημερινότητας, τη γλώσσα που χρησιμοποιεί η πειθαρχία για να διαμορφώσει την τάξη πραγμάτων. Είναι μία γλώσσα που «παίζει» με τα σύμβολα και διαχειρίζεται την οντολογική σύσταση της εικόνας, μία γλώσσα που δεν κατανοείται από τον καθένα. Μιλάει μέσω των συμβόλων σ' αυτούς που κατέχουν τη γνώση τους. Τα σύμβολα συνθέτουν ένα μανιφέστο της ύπαρξης αυτού που είναι ουσιαστικά παρόν. Καταδεικνύουν την ύπαρξη αυτού που θέλουν να παρουσιάσουν καθοδηγώντας το χρήστη από το ορατό (σύμβολο) στο μη ορατό (κρυμμένη αλήθεια), στην ουσία αυτού που τα σύμβολα αντιπροσωπεύουν. Είναι ο σύνδεσμος μεταξύ παρουσίας (φαίνεσθαι) και ιδέας, κόσμου των αισθήσεων και καθαρής αλήθειας, περατού και απεράτου. Τόσο το σύμβολο όσο και η εικόνα αποτελούν μέσα για να έρθει κάτι κρυμμένο στην επιφάνεια, να παρουσιαστεί σε κοινό φως. Η εικόνα ωστόσο εμπεριέχει μεγαλύτερη δύναμη καθώς από μόνη της αυτόνομα, και όχι καταδεικνύοντας σε κάτι, μπορεί να εκφράσει το σύνολο του νοήματος που περικλύει. Η ύπαρξή της είναι αδιαχώριστη από αυτό που καλείται να παρουσιάσει. Με την ύπαρξή της ενισχύει και την ύπαρξη

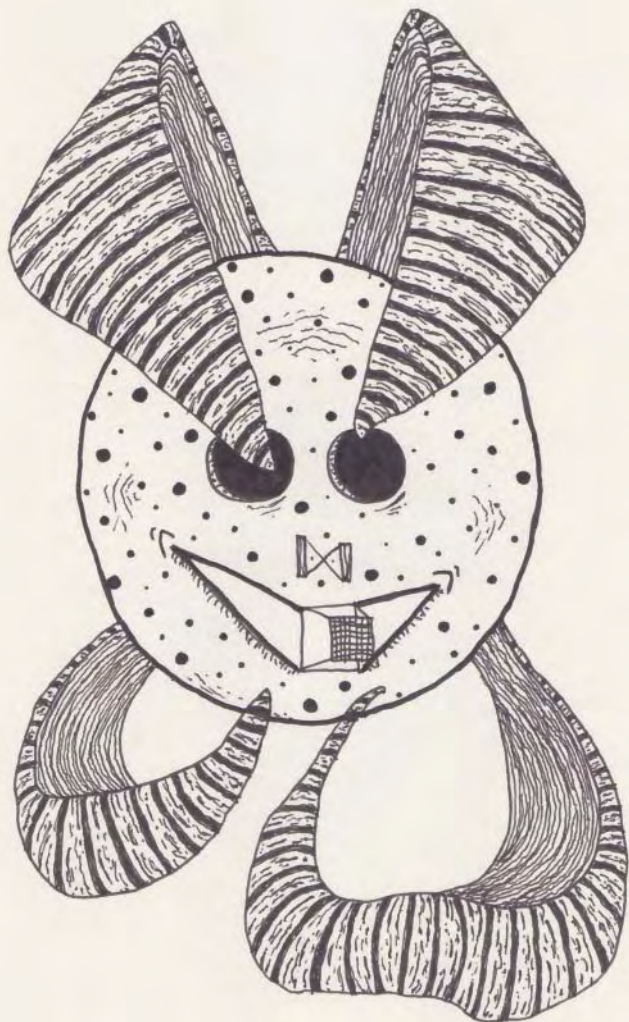
αυτού που πραγματεύεται, σε αντίθεση με το σύμβολο που λειτουργεί περισσότερο ως υποκατάστατο και δεν προσθέτει περαιτέρω νόημα σ' αυτό που αντιπροσωπεύει, παρά δείχνει το δρόμο προς αυτό. Το σύμβολο δεν μπορεί να υπάρξει αυτόνομα, γι' αυτό και παίρνει τη θέση στον φαινομενικό κόσμο αυτού του οποίου ανήκει σε μία ανώτερη οντολογικά και πνευματικά σφαίρα. Η εικόνα αποτελεί καθαρό μέσο σύνδεσης με την ιστορικότητα του κόσμου. Το άτομο επομένως μέσω των συμβόλων και κυρίως των εικόνων μπορεί να επικοινωνήσει με αυτό που δεν είναι άμεσα αναγνώσιμο, με αυτό που το επιβεβλημένο θεσμικό πλαίσιο προσπαθεί να κρατήσει στο σκοτάδι υπηρετώντας το σκοπό του. Τα κλειστά συστήματα από την άλλη περιορίζονται στη χρήση «ταμπελών», στα σήματα (signs). Τα σήματα χρησιμοποιούνται προκειμένου να τραβήξουν την προσοχή του χρήστη προς κάτι θεσπισμένο, κάτι που είναι ήδη γνωστό και αφού το καταφέρουν χάνουν κάθε αξία και μετατρέπονται σε αδιάφορα αντικείμενα. Χρησιμοποιούνται επίσης στα πλαίσια στρατηγιών πολιτικής προκειμένου να υπενθυμίσουν, να επιστήσουν την προσοχή του ατόμου σ' αυτό που «πρέπει» να πράξει. Γι' αυτό λοιπόν το άτομο καλείται να αναγνωρίσει τα σύμβολα και να «διαβάσει» τις εικόνες ώστε να αποδεσμευτεί από το επιβεβλημένο κανονιστικό πρότυπο και να αναπτύξει τις δικές του δράσεις, τις δικές του τεχνικές του πράττειν για να παράξει στη συνέχεια νέα σύμβολα, τα οποία θα εμπεριέχουν την κοινή αλήθεια, σύμβολα οικεία προς τους υπόλοιπους χρήστες με τους οποίους επιθυμεί να συνδεθεί και να μοιραστεί μία κοινή τροπικότητα. Το

άτομο που παίζει με την αυτο-επινόηση πρακτικών μπορεί να σχηματίσει πρωτότυπες εικόνες, οι οποίες θα κληθούν να αποκαλύψουν το σύνολο της ύπαρξης και της αλήθειας μπροστά στα μάτια του παρατηρητή, επικοινωνώντας του έτσι ένα νέο εν δυνάμει τρόπο του πράττειν.

Είδαμε ότι το παιχνίδι συνοδεύει τον πολιτισμό και μπορεί να βρει έκφραση σε κάθε πεδίο δράσης. Ωστόσο σε ορισμένες περιπτώσεις χρησιμοποιείται συνειδητά με σκοπό να συγκαλυφθούν ορισμένες κοινωνικές και πολιτικές στρατηγικές. Σ' αυτήν την περίπτωση δεν μιλάμε πλέον για ένα καθαρό παιχνίδι, αλλά ένα ψευδές, στιγματισμένο παιχνίδι²⁰ υποκινούμενο από τους φορείς εξουσίας. Είναι πολύ πιθανό να έρθουμε αντιμέτωποι με φαινόμενα, τα οποία με πρώτη ματιά πληρούν όλα τα χαρακτηριστικά του παιχνιδιού, για να διαπιστώσουμε στη συνέχεια πως δεν πρόκειται παρά για παραπλανητικούς μηχανισμούς. Δυστυχώς αυτό είναι ένα μοντέλο που τείνει να επικρατεί όλο και περισσότερο στο σύγχρονο πολιτισμό, νοθεύοντας την καθαρότητα της σύστασης του παιχνιδιού. Αυτή η παραμόρφωση είναι ιδιαίτερα εμφανής στον πολιτικό τομέα με τα λεγόμενα «πολιτικά παιχνίδια». Μόνο αν επιδιωχθεί ένας ανώτερος σκοπός, μία ανώτερη πνευματικότητα των μελών μίας κοινωνίας μπορεί το παιχνίδι να διαφυλάξει την καθαρή του μορφή. Ένας πραγματικός πολιτισμός δεν μπορεί να υπάρξει δίχως το

20. Ο ακριβής όρος που χρησιμοποιεί ο Johan Huizinga είναι «false play».

στοιχείο του δίκαιου παιχνιδιού και της σοβαρότητας που αυτό υποδηλώνει. Ούτως ή άλλως η λογική δεν μπορεί να φτάσει πολύ μακριά. Όπως έλεγε και ο Πλάτων η ζωή πρέπει να βιώνεται ως παιχνίδι, κάνοντας θυσίες, τραγουδώντας και χορεύοντας.

Ναι! Βλακεία

«Αυτό που αποκαλούμε ωραίο πνεύμα θα μπορούσε να είναι ταυτόχρονα και μία ωραία βλακεία»²¹.

Σε πολλές περιπτώσεις παρατηρείται πως η εξουσία αντιμετωπίζει με κομπασμό τη βλακεία· βλακεία με την έννοια του λιγότερο ευφυή υπό το βλέμμα της κυρίαρχης τάξης πραγμάτων. Ίσως υπάρχει η γενικότερη θεώρηση πως οι αποκαλούμενοι «ηλίθιοι» είναι ευκολότερη λεία για τους «σιληρούς». Η έξυπνάδα τείνει να θεωρείται ως μεγαλύτερη απειλή απέναντι στην εξουσία· ο έξυπνος θα νιώσει να εκνευρίζεται, να απειλείται από κάποιον που του παρουσιάζεται ως εξίσου ή περισσότερο έξυπνος. Αντιθέτως απέναντι στη βλακεία κρατάει μία στάση αδιαφορίας, απάθειας, δεν προβληματίζεται ώστε να δυσπιστήσει. Η πειθαρχία χρησιμοποιεί μηχανισμούς για να αιχμαλωτίσει και να επιβληθεί στην πλειοψηφία. Βγάζει όμως έξω από αυτήν την πλειοψηφία, στέλνει στο περιθώριο θα λέγαμε, τους ηλίθιους καθώς δεν τους θεωρεί άξιους προσοχής. Ξεχνά όμως ότι υπάρχει μία

21. Robert Musil, *Περί βλακείας*, σελ. 13.

εγγενής διαφορά ανάμεσα στο τι είναι βλακεία και στο πώς αυτή εμφανίζεται. Ο ανίσχυρος μπορεί να παριστάνει προς όφελος της διηής του ασφάλειας ένα βλάκκα μεγαλύτερο απ' ό τι είναι. Εκμεταλλεύεται αυτό το «τέχνασμα» προκειμένου να μη γίνεται αντιληπτός και να ελίσσεται ελεύθερα. Θα μπορούσε να διακρίνει κανείς πως ο φαινομενικά ηλίθιος επινοεί μία πρακτική, η οποία αν και φαντάζει ανιαρή και αλλόκοτη μπροστά στα μάτια του ισχυρού και του επιβεβλημένου, αποτελεί στην ουσία έναν ιδιαίτερο μηχανισμό αποφυγής του κανόνα. Η βλακεία μπορεί ίσως να λειτουργήσει ως ένα καθαρό μέσο βεβήλωσης της σφαιράς του «έξυπνα» θεσμοθετημένου. Πρόκειται για μία ιδιότυπη χρήση που η πειθαρχία έχει αμελήσει να νουθετήσει καθώς την κοιτά αφ' υψηλού υποτιμητικά. Ο ηλίθιος χρήστης καταφέρνει ενίοτε να ξεφεύγει από τον ιστό αιχμαλωσίας και να αντεπιτίθεται αδρανοποιώντας τις κοινές πρακτικές. Η κοινωνία τοποθετεί τη βλακεία σε ένα περιθώριο εξορίας, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει πως αυτό το περιθώριο είναι και ανενεργό, νεκρό. Μπορεί να σχεδιάσει πρακτικές αυτο-επιπόνησης που «τροπώνουν» στις αρχές της θεσπισμένης νόρμας. Τη στιγμή που το ενέργημα αυτού του δράστη βγει από τη σφαίρα του περιθωρίου και επιχειρήσει να εισέλθει στη σφαίρα του κοινωνικά αποδεκτού, τότε θα προκαλέσει διαταραχές, θα μεταστεί σε επί ίσοις όροις δύναμη που θα βεβηλώσει το προδιαγεγραμμένο πλαίσιο. Μπορεί να φαίνεται βλάξ αυτός που τρώει με τα χέρια βουτηγμένα στο φαγητό και τα βρώμικα πόδια στο τραπέζι, αλλά είναι ο ίδιος βλάξ που την ίδια στιγμή εναντιώνεται στο «savoir vivre» της καλαισθησίας.

Οφείλουμε επίσης να αναφέρουμε πως η βλακεία δεν είναι τόσο μία έλλειψη νοημοσύνης και γνώσης όσο μία έλλειψη ικανότητας. Αν αναζητήσουμε την ευρύτερη έννοια της εξυπνάδας θα καταλήξουμε στην έννοια της ικανότητας, μίας ικανότητας ενταγμένης στο προβλεπόμενο πλαίσιο της κοινωνίας. Συνεπώς, όποιος στερείται αυτής της φορμαρισμένης ικανότητας δεν θα μπορούσε παρά να θεωρηθεί βλάξ. Ποιά ικανότητα βρίσκεται λοιπόν στο προσκήνιο και συγχρόνως εκπληρώνει με το περιεχόμενό της την έννοια της εξυπνάδας και της βλακείας; Το ερώτημα αυτό απαντάται σύμφωνα με τη μορφή της ζωής της εκάστοτε κοινωνίας. Σε κάποια άλλη μορφή κοινωνίας, διαφορετικά διαμορφωμένης, η ανικανότητα θα μπορούσε να θεωρηθεί ενδεχομένως επιδεξιότητα. Η βλακεία είναι επομένως συνυφασμένη με μία πληθώρα άλλων στοιχείων, γι' αυτό και δεν μπορούμε να μιλήσουμε με σιγουριά για το τί ακριβώς είναι και περιοριζόμαστε στο πώς εμφανίζεται. Μία άλλη «ανωμαλία» εντοπίζουμε στην τάση να αποκαλούμε ό,τι δεν μας αρέσει (κάτι που είναι ανώτερο από εμάς ή ό,τι δε γνωρίζουμε) ως κατά κάποιον τρόπο βλακεία. Η λέξη βλακεία λοιπόν αντικαθιστά ένα μεγάλο εύρος λέξεων, οι οποίες έχουν να κάνουν με το ηθικά αποδεικτό της κοινωνίας και εκφράζουν μία γενική ανικανότητα. Το άτομο που χρησιμοποιεί αυτόν τον χαρακτηρισμό απέναντι σε πρόσωπα και καταστάσεις δεν είναι σε θέση να προσδιορίσει τί ακριβώς το ενοχλεί. Αντιλαμβάνεται πως κάτι είναι λάθος αλλά αδυνατεί να το ονομάσει με ακρίβεια, ένδειξη της άγνοιάς του. Η βλακεία αντικαθιστά επίσης και ένα σύνολο πράξεων ή για να το

θέσουμε καλύτερα, παρουσιάζεται στο όνομα αυτής μία ποικιλία απροσδιόριστων και άσκοπων πράξεων, καθώς το άτομο μπροστά στον πανικό που του προκαλεί κάτι έντονο, αδυνατεί να προβεί ακαριαία σε μία «σκοπιμη» ενέργεια. Με αυτόν τον τρόπο υποκαθίσταται η ποιότητα των ενεργειών από τον αριθμό τους. Η πονηριά έγκειται στην πιθανότητα πως ανάμεσα σε εκατό τυφλές δράσεις μπορεί να εμφανιστεί μία άκρας ευστοχίας, μία που θα τραβήξει την προσοχή και θα μεταβληθεί σε όργανο βεβήλωσης. Θα είναι αυτή η μία που μέσα στον πανικό αντίδρασης αυτού που δεν αντέχουμε, ενδεχομένως του ίδιου μας του εαυτού ως καλουπωμένου σε πραγματιστικά πρότυπα, θα επιτρέψει τη βεβήλωση του αβεβήλωτου της καπιταλιστικής κοινωνίας. Μπορεί να είναι μία βλακώδης δράση μέσα από ασαφείς ενέργειες, δεν παύει όμως να αποτελεί αντίδραση ως προϊόν μίας εγγενούς επινόησης. Μία ακατάλληλη συμπεριφορά είναι αδιαμφισβήτητα απαραίτητη, καθώς κανείς δεν συμπεριφέρεται διαρκώς τόσο έξυπνα όσο επιβάλλεται και κατά καιρούς έχει σίγουρα την ανάγκη να είναι βλάξ. «Αν η βλακεία δεν ήταν απαραίτητα όμοια με την πρόοδο, το ταλέντο, την ελπίδα ή τη βελτίωση, κανείς δεν θα δεχόταν να είναι βλάξ»²².

22. Robert Musil, *Περί βλακείας*, σελ. 11.

NAI! BAAKEIA

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Agamben, G., μτφρ. Τσιαμούρας, Π., *Βεβηλώσεις*. Αθήνα: Άγρρα, 2006.
- Augé, M., μτφρ. Howe, J., *Non-places. Introduction to an anthropology of supermodernity*. Great Britain: Verso, 1995.
- Bachelard, G., μτφρ. Βέλτσου, Ε., επιμ. Χατζηνικολή, Ι., *Η ποιητική του χώρου*. Αθήνα: Χατζηνικολή, 2010.
- Badiou, A., μτφρ. Βεργέτης, Δ., Γιαννοπούλου, Έ., Ηλιάδης, Ν., Κέη, Κ., Κλαμπατσέα, Α., Ράπτης, Χ. Ε., επιμ. Βεργέτης, Δ., *Από το είναι στο συμβάν*. Αθήνα: Πατάκη, 2009.
- Bourdieu, P., μτφρ. Παραδέλλης, Θ., *Η αίσθηση της πρακτικής*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006.
- Burroughs, W., μτφρ. Γούτας, Γ., *Ηλεκτρονική Επανάσταση*. Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος.
- Calvino, I., μτφρ. Weaver, W., *Invisible cities*. Great Britain: Vintage Books, 1997.
- De Certeau, M., μτφρ. Καψαμπέλη, Κ., *Επινοώντας την καθημερινή πρακτική. Η πολύτροπη τέχνη του πράττειν*. Αθήνα: Σμίλη, 2010.
- Foucault, M., μτφρ. Μπέτζελος, Τ., *Ετεροτοπίες και άλλα κείμενα*. Αθήνα: Πλέθρον, 2012.
- Franz Kafka, μτφρ. Δήμου, Δ., *Η μεταμόρφωση*. Αθήνα: Ροές, 2001.
- Gadamer, H., μτφρ. Weinsheimer, J., Marshall, D., *Truth and Method*. India: Bloomsbury, 2004.

- Guattari, F., μτφρ. Γραμματικοπούλου, Ε., *65 όνειρα του Φραντς Κάφκα*. Αθήνα: Πατάκη, 2012.
- Heidegger, M., μτφρ., επιμ. Τζαβάρας, Γ., *Είμαι και χρόνος(τόμος πρώτος)*. Αθήνα: Δωδώνη, 1978.
- Heidegger, M., μτφρ., επιμ. Τζαβάρας, Γ., *Η προέλευση του έργου τέχνης*. Αθήνα-Γιάννινα: Δωδώνη, 1986.
- Heidegger, M., μτφρ. Αβραμίδου, Ι., επιμ. Ξηροπαϊδης, Γ., «...Ποιητικά κατοικεί ο άνθρωπος...». Αθήνα: Πλέθρον, 2008.
- Huizinga, J., *Homo Ludens. A study of the play-element in culture*. Great Britain: Routledge & Kegan Paul, 1949.
- Musil, R., μτφρ. Δεπάτσας, Γ., *Περί βλακείας*. Αθήνα: Όλκος, 2012.
- Νεχαμάς, Α., *Η τέχνη του Βίου. Σωκρατικοί στοχασμοί: από τον Πλάτωνα στον Φουκώ*. Αθήνα: Νεφέλη, 2001.
- Νεχαμάς, Α., μτφρ. Παπακωσταντίνου, Α., Κόρκα, Α., επιμ. Λιβιεράτος, Κ., *Νίτσε: Η ζωή σαν λογοτεχνία*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2002.
- Perec, G., μτφρ. Κυριακίδης, Α., *Ζωή. Οδηγίες χρήσεως*. Αθήνα: ύψιλον/βιβλία, 1991.
- Pullman, P., μτφρ. Κοντολέων, Κ., *Το Αστέρι του Βορρά*. Αθήνα: Ψυχογιός, 1998.
- Pullman, P., μτφρ. Κοντολέων, Κ., *Το κερμπάρνιο τηλεσκόπιο*. Αθήνα: Ψυχογιός, 1998.
- Pullman, P., μτφρ. Κοντολέων, Κ., *Ο Άρχοντας των δύο Κόσμων*. Αθήνα: Ψυχογιός, 2000.

Serres, M., μτφρ. Ηλιάδης, Ν., επιμ. Καββαθιάς, Δ., *Το παράσιτο*. Αθήνα: Σμίλη, 2009.

Yates, F., μτφρ. Μπερλής, Α., *Η τέχνη της μνήμης*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2012.

ΦΙΛΜΟΓΡΑΦΙΑ

Γιώργος Λάνθιμος, *Κονόδοντας*, 2009.

Darren Aronofsky, *Pi*, 1998.

Guillermo del Toro, *El laberinto del fauno*, 2006.

Gustavo Taretto, *Medianeras*, 2011.

Jonathan Glazer, *Under the skin*, 2013.

Lars Von Tier, *Dogville*, 2003.

Leos Carax, *Holy Motors*, 2012.

Luis Buñuel, *Le Fantôme de la liberté*, 1974.

Michael Haneke, *Caché*, 2005.

Michael Haneke, *Funny games*, 2007.

Miranda July, *The future*, 2011.

Ursula Meier, *Home*, 2008.

Richard Kelly, *Donnie Darko*, 2001.

